

Győr vára.

1.

Győr fekvése, stratégiai és taktikai jelentősége.

Az Alpok hegyrendszerének keleti ágazata, mely a stíriai és ausztriai hegyekkel Bécs felé csaknem a Dunáig terjeszti végső nyúlványait, sajátos szerepet töltött be a népvándorlás forgatagában: ugyanis két irányba osztotta el a barbár betörés áradatát, melynek egyik ága Krajnán át a velencei síkságra ömlött, másika pedig a Duna irányát követve, Európa délkeleti területét özönlötte el. Ily módon a mai Budapest és Bécs között elterülő rövid földszakasz hamarosan a maga különleges szerepéhez jutott, mely még nagyobb jelentőséget nyert azóta, hogy a magyar nép megszállotta a Duna-medencét. Ez a földszakasz ugyanis a határos népek közt dúló százados harcokban, mint elkerülhetetlen átvonulási zónája egyrészt az északnyugatról dél felé nyomuló német, másrészt a dél felől északnyugatra törő izlám hódító kísérleteknek, mindenkor kiváló őrhelyül szolgált, hol a nemzet végső ellenállásra egyesíthette erejét.

Győr éppen ezen a földszakaszon fekszik, s így helyzeténél fogva vonzó, egyben ütköző pontjává lőn a határos népek hadi mozgalmainak.

Történelmi szereplésének legmozgalmasabb korában, t. i. a XVII. században, azon kor jeles történetírója, Cesare Campana, kiváló érzéssel ismerte fel a város különleges fekvésének sajátosságait:

„Győr — úgymond — igen erős város a Duna jobb partján, Bécs alatt jó hetven olasz mértföldnyire, ott ahol a több ágra szakadt folyam nem csupán a komáromi nagy szigeteket alkotja, melyet Csallóköznek neveznek. . . Ez a város, melyet a közeli folyóról Rába néven is említenek, alakjára négyzet lenne, ha nem nyúlna meg kissé a folyam irányában, minél fogva téglány alakot ölt vala. Köröskörül víz övezi, részben a természet játéka, részben emberi kezek mesterkedése folytán. A város nyugati oldala felől ugyanis a Rába folyik, mely a gráci

hegyek között ered, s folyása közben egy félkört formál, miáltal sok vizet vesz fel magába, mindazonáltal szétágazván itt ömlik a Dunába, illetve egyesül ennek egyik ágával, melynek Rábca a neve. A Rábca pedig, mely mély és gázló híján levő folyó, a győri Kastélynál egyesül újra a Dunával, miközben egy szigetet alkot, míg balfelől közte és a Csallóköz között egy másik sziget alakul, úgy hogy a város mellett a folyók egy szigetcskét és egy jóval nagyobb szigetet is alkotnak. A többi oldal (dél és kelet) felől pedig mély és vízzel telt árok biztosítja a várost mindenféle portyázás és támadás ellen...¹

Ez a leírás földrajzilag igen ritka esetre világít, t. i., hogy Győr városa három folyó összefolyásánál épült, mely különleges helyzetében egyéb körülmények közrejátszásánál fogva, stratégiai és taktikai szempontból egyaránt jelentős szerepre lőn hívatva. Győr zárta el ugyanis a délkeletiől Bécs felé vezető egyetlen utat, mely a hódító előtt nyílt, mivel tőle délnyugatra a Hanság mocsarai nem engedtek átkelést nagyobb hadseregnek, míg észak felé a Duna széles medre szolgált akadályul. E minőségben Győr a „piazza di copertura” szerepét játszotta. Volt azonban ezen kívül egy másik szerepe is, még pedig az, hogy védelme alatt egy északnyugat felől vonuló sereg számára a szigetek lehetővé tették a Dunán való átkelést, ha a helyzet így kívánta. Ilyen esetben a „piazza di manovra” feladatát töltötte be Győr.

E sajátos szerepénél fogva a győri vár a XVI. és XVII. századok folyamán valósággal „Németország kulcsá”-vá lőn, s különös rendeltetését egyaránt elismerte a hazai és külföldi közvélemény.

2.

Győr római, avar és ősmagyar erődítményei, a püspökvár.

Már a rómaiak észrevették, hogy ott, ahol a Rába és Rábca a Dunába ömlik, a most Káptalan-dombnak nevezett emelkedés önként kínálkozik egy „castrum” létesítésére, hogy ezzel meggátolják a barbároknak a Dunán való átkelését, melyet itt a szigetek kiváltképp elősegíthettek. Így jött létre a „Castrum Arrabonae”, mely a tudákos hagyomány szerint „Filippo Arabo huszonnyolcarlik császár”-ról² neveztetett volna, holott a

¹ *Delle Historie del Mondo* vol. II, che contiene libri 16, ne' quali diffusamente si narrano le cose avvenute dall' Anno 158J fino al 1596 In Venetia 1597, p. 610. — Győr itt leírt helyrajzát részletesen szemlélteti Aginelli Miklós tábori rajzolóinak 1566-ban felvett, majd Houfnagel Györgytől részbe metszett képe: *Braun Georg—Hogenberg Franz: Urbium praecipuarum mundi theatrum. Coloniae Agrippinae* 1612. v. V, p. 54.

² *Ercole Scala: L'Ungheria compendata, Venezia* 1687, p. 59.

legrégibb leletek³ nyilvánvalóan Claudius korára vallanak, s azt mutatják, hogy falai között egykor Domitianus és Traianus légiói táboroztak. Arrabona virágzó életében azonban az V. században fordulat állott be, mikor is Valentinianus császár az egész Pannoniát átengedte a bizánci császárnak, aki aztán kényszerítve lőn azt Attilának ajándékozni. A népvándorlás fergetegében természetesen leomlottak a százados castrum falai, de az avarok gyűrűsáncaikkal újra megerősítették, melyeknek védelme alatt népes kolónia fejlődött, úgy hogy a hódító Nagy Károly a VIII. és IX. század fordulóján itt rendezte be a kereszténységnek kelet felé legszélsőbb állomását.

Ily állapotban találták Győrt a honfoglaló magyarok s mi sem természetesebb, hogy itt Szent István püspökséget alapított, melyet a többihez hasonlóan kezdetleges eljárás szerint, meg is erősített. A győri püspökvár, minden bizonnyal a korábbi erődítmények alapjain, kétségkívül az ú. n. „kreml“ modorában készült, azon ősrégi rendszer szerint, melyet már Julius Caesar Gallia meghódításakor látott, míg a magyarok talán az orosz síkságokon ismertek meg, hol a haditechnikának ez a kezdetleges vívmánya csaknem a XVIII. századig virágzott. A „kreml“ tulajdonképpen körülzárt helyet jelent, mihez képest a győri püspökvár erődítményét, a kezdetleges szabályok szerint, gerendából összerótt s agyaggal kitapasztott palánk alkotta, mellyel a mostani Káptalan dombon létesült püspökség lőn körülvéve. A püspökvár a magyar várépítészet ez első fokán kb. három századon keresztül játszott szerepet, miközben 1014-ben III. Henrik foglalta el, 1241-ben Frigyes osztrák herceg, 1242-ben a mongolok dúlták fel, aztán 1273-ban Ottokár cseh király foglalta el, de a magyarok még ugyanabban az évben vissza is vették. Szóval minden alkalommal az ostromlók kezére került, ami már magában véve is bizonyítja, milyen gyenge tákolmány volt ez a palánkvár.

Úgy látszik, hogy az építkezések, melyek hovatovább egyre nagyobb mértékben eszközöltettek a püspökvárban, inkább csak a püspökség, vagyis a székesegyház és a püspöki lak esztétikai igényeit szolgálták s kevés tekintettel voltak az erődítés gyakorlati kívánalmaira. Az állítólag 1033-ban alapított székesegyháznak II. Omodé (1254—63), majd Dóczy Orbán (1481—86) püspöksége alatt véghez vitt átalakításából következtetni lehet, mint analóg esetre, hogy a püspöki palota sem nélkülözte a rövekvő igényekhez képest a korszerű átalakítást. A mostani püspökvárban ma is felismerhető középkori részek azonban nem igazolják annak erőd jellegét; így a torony inkább kéjlakra

³ *Lovas Elemér*: I risultati degli studi archeologici su Arabona e dintorni. „Bollettino dell' Associazione internazionale degli Studi Mediterranei“, ann. II. (1931), pp. 1—12.

útal, s nem „baluard” benyomását kelti; valamint az u. n. török pince s a hozzá tartozó helyiségek sem hadászati célokra, hanem — mint Evlia Cselebi elbeszéléséből kitűnik⁴ — a gyakorlati élet igényeire készültek.

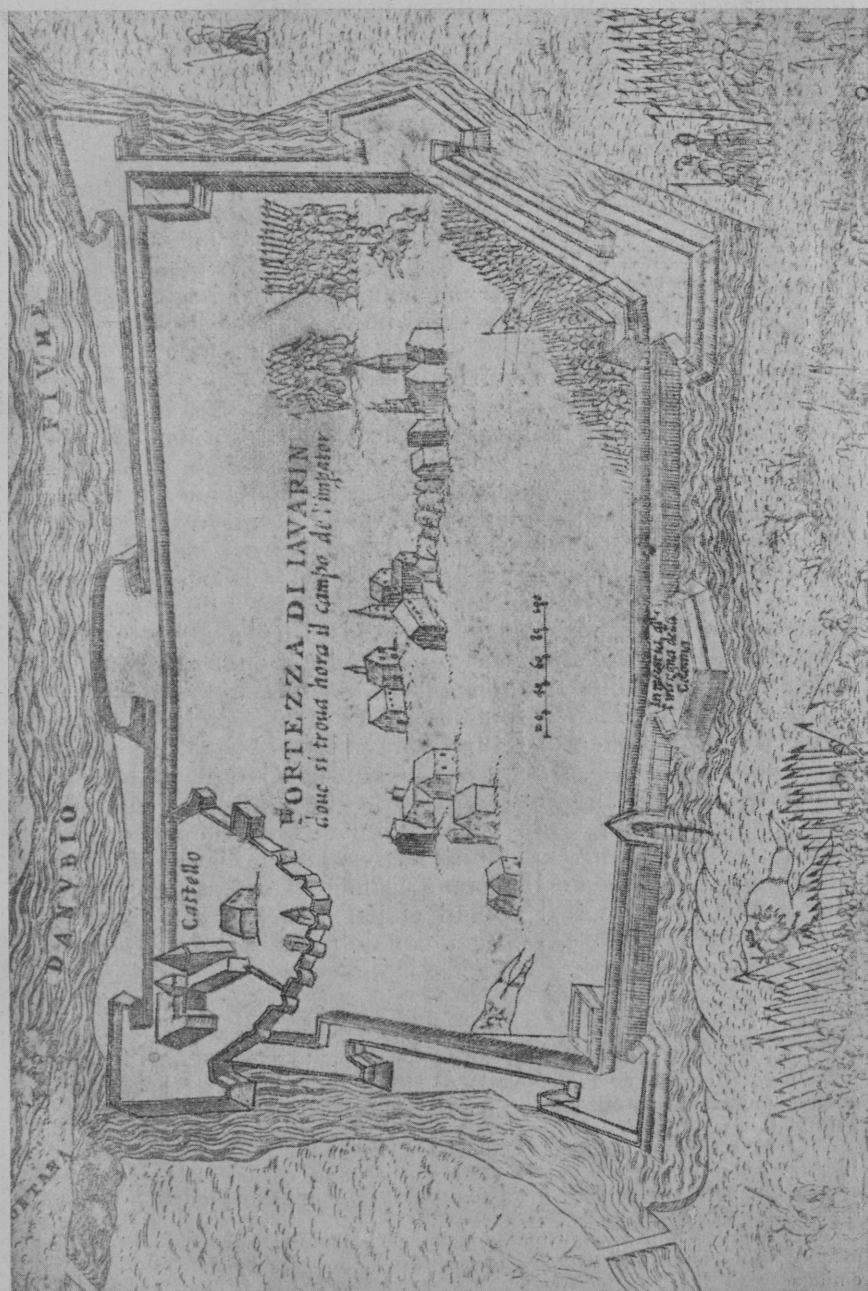
Való igaz, hogy Győr az idők folyamán elvesztette kreml-jellegét, s alig hihető, hogy a XI. századi palánkvár a XIV. században még fennállott volna. Bizonyos ugyanis, hogy Győrnek a XV. század elején nem voltak falai, miért is Albert király özvegye, Erzsébet, midőn 1443-ban a püspökvárban vonta meg magát, a Káptalan-dombot falakkal és a Rába csatornájával vévette körül, úgy hogy a vár ezúttal már ki tudta védeni Ulászló párthíveinek ostromát. A győri püspökvár, fejlődésének e második fokán, az antik római példákön fejlődő régibb modorú középkori városfalak képét nyújtotta, melynek jellegzetes vonásai a félkörű és négyszögű kiszögellésekkel, továbbá tornyokkal kiképzett falak sajátos szerkezetében határozódtak; a falak általában kettősek voltak; közöttük boltozatos és lövőrésekkel ellátott folyosó, rajtok pedig csipke-párkánnyal védett fedetlen út húzódott végig. Az ilyen módon megerősített vár nem csupán saját korában lőn ostromállóvá, de még hosszú ideig is bevehetetlennek látszott: 1490-ben Miksa római császár kísérletet sem tett Győr megvételére, sőt 1527-ben Ferdinánd párthíve, Nádasdy Tamás, csak egyességgel tudta a várat ura részére megnyerni. Mindazonáltal a XVI. század elején, a hadászat gyors fejlődése következtében, a püspökvár többé nem volt képes megfelelni Győr stratégiai jelentőségének. Hogy is tehetne volna, mikor 1526-ig egész őrsége hét kapu-örből, száz lovasból és két püspöki várnagyból állott, kiknek személyes szolgálatára még tizenkét lovas volt a várban; holott arra volt hivatva, hogy a Magyarországot legázoló török haderőt feltartóztassa Bécs felé való útjában. Érthető tehát, hogy Lamberg Kristóf várkapitány 1529-ben, kiváló vizes árka⁵ ellenére sem tarthatta arra alkalmasnak, hogy benne Szolimán hadseregével szemben ellenállást fejtessen ki, miért is kénytelen volt felgyujtani.

Később, az 1547-iki országgyűlés kötelezte Ferdinándot a Lamberg által elpusztított erődítmény helyreállítására, melynek érdeme elsősorban Sforza Pallavicini őrgróf várparancsnok (1554—61) nevéhez fűződik, akinek 1555-ben kelt jelentése szerint a püspökvár pápai pénzsegélyből felépítettett.⁶ A város-

⁴ *Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazása 1664—1666. Fordította és jegyzetekkel kísérte *Dr. Karácson Imre*. Budapest, 1908, 140—45 ll.

⁵ V. ö. *Petrus Bizarus*: *De bello Pannonico*: „Hic autem locus (t. i. Győr) habet arcem, quae recta vergit versus oram borealem et amplis fossis, plenis aqua fluviali, praecingitur.” (*Schwandtner Georgii*: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vindobonae 1746, v. I. p. 69.)

⁶ *Villányi*: Győr város és vár a XVI. és XVII. században. 35. l. Hivatkozik „a bécsi kamarai levéltár 1554 jun.-i fasciculus”-ára, melynek adatai szerint többek közt egy olasz kőművesnek két rajnai forint volt havi díja.

I. ábra. A püspökvár és a többi erődítmények 1566-ban, Zenoni Domenichino metszete szerint

nak a következő években eszközölt erősítési munkálatai, sajnos, részben áldozatul követelték a helyreállított püspökvárat is, anélkül azonban, hogy azt teljesen le kellett volna rombolni, mint a közhiedelem tévesen állítja. Zenoni Domenichino velencei rézmetsző rajza (1. ábra) ugyanis nem 1555 körül, hanem pontosan 1566-ban készült,⁷ melyen nem csupán a városnak időközben épült erődöve, hanem a püspökvár („castello”) is megvan örökítve akkori állapotában. Eszerint a „Castello” az új erődöv északnyugati sarkában, északi és északnyugati oldalán már elvesztette volt eredeti formáját, a meglévő falakat pedig nem övezte többé a Rába csatornája. Ezekben a falakon, kétségtelenül a XV. századi állapot stílusában, két négyszögű és hét félköralakú kiugrás látható, az utóbbiak negyediken pedig egy csonka, ötödiken egy hegyes torony. Belül, némi falmaradványok mellett, egymástól függetlenül két torony látszik, hihetőleg a jelenlegi püspökvár és székesegyház középkori tornyai. A „castello” meglétét egyébként az 1594-iki ostromot és 1598-iki visszavétel ábrázoló egyik-másik metszet is bizonyítja, sőt a megvétel elbeszélését tartalmazó források szerint, Omér aga a püspökvárban kereselt végső menedéket, melynek megostromlására Pálffy már az ágyúkat is felvonatta, míg nem az aga megadta magát.⁸ A metszetek közül figyelemre méltó Bouttats Gáspár (1640—1703) antwerpeni művésze, — „melyen a püspökvár és káptalándomb akropolis jellege még tökéletesen látható; t. i. a püspökvár és a falaihoz ragasztott mai kanonok- és káptalani jegyző-házak külön fallal kerítvék, a káptalándombok lábánál pedig víztelt (?) árok mutatkozik körületül, melyen köhíd állott”. Így szól a képről Ráth György 1868-ban kelt ismertetése,⁹ aki szerint — „él még a mai nap is Győrött a szájhagyomány, hogy a „bárány-vendéglő” és a „tejes-utca” irányában húzódott el amaz árok, mely ezen metszet által kijelölték.” Ez a hagyomány különben még mindig tartja magát, holott a vizes árok helyén 1555 után legfeljebb száraz árok maradt fenn, melyet a XIX. század elején temettek be, mikor is a püspökvár falaihoz a jelzett utvonalon részben ma is meglévő házakat építették.

⁷ Ez nyilvánvaló a metszet felírásából: „Fortezza di Javrin, dove si trova hora il campo de l'Imperator”. A metszetről, mely a győri bencés gimnázium múzeumában őrzik, l. *Pfannl Jenő*: Régi ábrák és képek Győr váráról („A Győri Szemle Könyvtára”, 6. sz.), Győr 1930, 8—10. ll.

⁸ V. ö. *Nicola Doglioni*: Compendio Historico Universale, In Venetia 1622, p. 835: „et cca 300 dei Turchi si salvarono nel castello” stb.— Magyarország története 1490—1606: írta *Istvánfi Miklós*, fordította *Vidovich György*. Budapest 1867, 798. l.

⁹ Jelentés Ráth György műtörténelmi előadásáról, „Századok” II. (1868) évf. 57, 66—67 ll. Az érdekes metszetről Pfannl id. dolgozatában nincs említés.

3.

A várost környező bástyaöv építése 1537-től 1557-ig.

Győr városának európai hírű erősséggé való kiépítésében döntő szerepet játszott az a fordulat, mely a mohácsi vész következtében a hadászat súlypontját nyugatról a délkeleti irányba terelte. A perszonál-unió, mely ettől kezdve az osztrák főhercegség és a magyar királyság közt fennállott, jelentékeny változást idézett elő Győr stratégiai szerepében, amennyiben Magyarországnak ez a nyugati védőbástyája, mint Németország kapuja, tehát hadászati kulcsa lőn hivatva megfelelni rendeltetésének, hogy a török előtt bezárja a Bécsbe vezető utat. Új szerepében már 1529-ben egy hadművelet kiinduló pontjául szolgált, mely alkalommal a császári hadsereg és hajóhad, Salm osztrák-magyar bandériuma, továbbá Itáliából Nicola Gambara, Prospero Colonna, Angelo Cesi, Filippo Strozza és Alfonso d'Este segédhadai gyülekeztek Győrbe,¹⁰ hogy megálljt parancsoljanak Szolimán előrenyomulásának. Majd 1543-ban a novarai gróf Filippo Torielli császári tábornok választotta főhadiszállásul,¹¹ de Győr, ostromálló erődök hiánya miatt miként az előbbi esetben, úgy ezúttal sem bizonyult alkalmasnak jelentékenyebb hadi műveletek alapjául. A XV. század második felében ugyanis a gyalogság szaporítása, továbbá a tüzérségnek a harcba való beállítása által egyrészt a haderő aránya annyira felfokozódott, másrészt a várvédelem terén is olyan igények állottak elő, hogy a változott körülmények között a püspökvár többé nem tudott megfelelni rendeltetésének. Győr egyre emelkedő stratégiai jelentősége mind jobban követelte, hogy az egész várost a hadiépítészet újabb vívmányai szerint megerősítsék.

Ismeretes, hogy a tüzérségnek a harcba való beállításával a középkori várak egyszerre elvesztették védőképességüket. A régi divatú várak vékony és magas falai ugyanis a függőleges irányú védelemre voltak berendezve, mivel az ostromló sereg a vár falai alatt helyezkedett el, s az ostromlottak felülről irányították lövéseiket. Az újkorban azonban az ostromló sereg ágyúival messzebre helyezkedett el a vártól, mihez képest a védelemnek is vízszintes irányra kellett berendezkednie. Ez a változás megkövetelte a falaknak alacsonyabb-

¹⁰ *Bizarus id. m. (Schwandtner: I. 696.)*

¹¹ Torielli életét v. ö. *Carlo Promis: Gli ingegneri militari che operarono o scrissero in Piemonte dal 1300 al 1650*, „Miscellanea di Storia Italiana“ v. XII. (Torino 1871), pp. 454—55, hol azonban nincs szó győri szerepléséről, melyre lásd a köv. forrásokat: *Mon. Hung. Hist.* SS. II. 254. — *Historie di M. Marco Guazzo, Venezia 1549*, p. 302; *Paolo Giovio: Delle istorie del suo tempo, Venezia 1608*, II. 703; *Nicolai Istvánfi Historiarum libri XXXIV. Coloniae 1612*, p. 249.

ra szállítását és megvastagítását, mindenek felett pedig a tűzértségnek a várvédelemre való beállítása végett újabb védőművek építését. Az új védőművek, jelesül a bástyák kitalálásának, s egyáltalán az új várépítő módszer tökéletesítésének érdeme olasz katonai mérnökök nevéhez fűződik, miért is „sistema bastionato italiano” néven ismeretes a szakirodalomban. Ennek a várépítő rendszernek legjellegzetesebb vonásai a vár sarkaira épített masszív alkotmányok, a bástyák, melyek oldalaikban és tetejükön elhelyezett ágyúikkal a várat körülvevő árkot és térszint oldalazhatták, illetőleg pászlázhatták.

Ferdinánd király már 1537-ben elhatározta Győrnek a haditechnika modern vívmányai szerint, a nyugati végek leghatalmasabb védőbástyájává való kiépítését. Az előkészítő munkálatok Fels Lénárd várparancsnoksága (1537—45) alatt csakugyan megkezdődtek. Fels 251 sáncsót foglalkoztatott napi tíz órai munkával; majd Budavár bukása után Nádasdy Tamás folytatta a munkálatokat, akkor már jobbágyokkal, kiket Győr-, Pozsony-, Sopron-, Veszprém- és Vas megyékből rendeltek ide. Hogy valóban az olasz bástyás rendszer elveinek szemmel tartásával történtek ez előmunkálatok is, azt Filippo Tornielli tábornok győri szereplése mutatja, aki képzett hadi mérnök volt, hasonlóképp Pier Antonio Tarducci,¹² aki ugyanakkor Győrben szolgált a királyt. Az ő szereplésük azonban még nem vall jelentékenyebb tevékenységre, mint ahogy az ekkor végzett munkálatok is csak a romok eltakarítására s a térszín előkészítésére szorítkoztak. Ebben az időben hordták szét a római castrum maradványait, melyek utolsó nyomait még látta Prighius (Hercules Broditius) 1572-ben: „A vár falai, árcai és sáncái csinálása végett a föld egészen feldulatott, ekkor sok régiség elhurcoltatott, vagy újra a falakba rakatott”. Az előkészítő munkálatok gróf Salm Miklós várparancsnok (1546—51) idejében már annyira előrehaladtak, hogy akkoriban Győrben szinte egymásután fordultak meg kiváló olasz építészeti hadbiztosok, mint Francesco da Spazio 1547-ben,¹³ Sigismondo de Preda da Pisa és Francesco da Pozzo 1549-ben,¹⁴ akiket a bécsi Haditanács küldött szakértői- és terep szemlére. Salm Miklós szolgálatában találjuk egyébként Pietro Ferabosco comói fiatalembert, aki ezuttal még csak mint tábori rajzoló kereste kenyerét, később pedig Ferdinánd szolgálatában fejlesztette tehetségét, hogy aztán újra visz-

¹² Carlo Promis: *Gl'Ingegneri militari della Marca d'Ancona*. „Miscelanea di Storia Italiana” (Torino 1865), v. VI. p. 297.

¹³ Heinrich Zimmermann: *Urkunden Acten und Regesten aus dem Archiv des K. K. Ministeriums des Innern*, „Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses” (Wien 1888), B. VII. Th. II. n. 4817.

¹⁴ U. ott n. 4878.

szatérve Győrbe, mint az első modern bástyaösv tervezője hagyja nevét az utókor emlékezetében.¹⁵

Új fázist jelent a győri építkezések fejlődésében Sforza Pallavicini, aki mint királyi tábornagy először 1550-ben került ide, majd 1554-től 1561 ig a várparancsnoki tisztséget viselte maga is szakértője volt a hadiépítésznek.¹⁶ Alatta Schallanczer Hermes építészeti felügyelő,¹⁷ továbbá Puchner Vitus¹⁸ és Poliadt Jeromos¹⁹ neveivel találkozunk míg időnként Giovanni Mario de Speziecasa, Paolo da Mirandola²¹ és Pietro Ferabosco fordultak meg Győrött, akiknek neve a tervek vajúadását jelzi. Ily körülmények között érte Pallavicinint a király felszólítása, hogy tervet és költségvetést kell benyújtania arra, hogy az eddig végzett föld és famunkákat hogyan lehetne szakszerűen kiképezni és befejezni. Az őgróf 1555-ben kelt jelentésében tudatta a királlyal, hogy a leküldött biztosok és építőmesterek közt felmerült nézeteltérések miatt, magától Ófelségétől várja annak eldöntését, vajjon csak a régi vár, vagy az egész város megerősítését kívánja-e? A maga részéről mindenestre kívánatosnak tartaná az egész városnak bástyákkal és falakkal való körülvételét, ami azonban jóval több időt, munkát és költséget venne igénybe, mint amennyit a dolgok jelen állapota megenged. Ellenkező esetben, ha a régi várat az általa elgondolt terv szerint erősítenék, úgy az 75) négyszögölnyi területet fogadhatja falai közé, minek következtében — szerinte — fölöslegessé válván az egész város érdemleges megerősítése, elegendő volna a már meglévő védőműveket egyszerűen csak kijavítani. Pallavicini jelentésében meg van említve, hogy az ő felfogásának megfelelő erősítési tervezetet Bernát építőmester fogja Ófelségének bemutatni, mihez képest kéri a király döntő elhatározását.²² A kérdés érdemleges eldöntését azonban meg-

¹⁵ Franz Kreytzi: Urkunden und Regesten aus dem K. u. K. Reichs-Finanz-Archiv: U. ott. B. V. Th II N. 4287. — Feraboscora *Maggiorotti és Banfi*: La fortezza di Giavarino in Ungheria ed i suoi architetti italiani. Roma, 1932. 65—80 lapjain megirt életrajzán kívül, lásd Ulrich *Thieme*: Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler. Leipzig 1915, B. XI. SS 394—95.

¹⁶ Carlo Promis: Biografie di ingegneri militari italiani dal secolo XIV alla metà del XVIII, „Miscellanea di Storia Italiana“ (Torino 1874), v. XIV, pp. 447—63; győri szereplését ill. v. ö. *Villányi* id. m. 35—36. ll.

¹⁷ Pataki Vidor: A XVI. századi várépítés Magyarországon (Különlenyomat a Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyvéből, I évf.) Budapest 1931, 10. l. szerint 1553 tavaszán Győr alól rendelék Egerbe, de az idézett helyen — Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen B VI (?), N. 4878 — nyomát sem találjuk

¹⁸ F. Kreytzi: „Jahrbuch der Kunsthist. Samml.“ id. k. 4238 sz. szerint 1555-ben „scriba fabricae Jauriensis.“

¹⁹ Pataki Vidor: id. m. 17. l. szerint 1556-ban.

²⁰ Zimmermann: Jahrbuch der kunsthist. Samml.“ VII, 4879 szerint 1553-ban.

²¹ Pataki: id. m. 20. l. szerint „1554 óta kir. építész és Győrnél dolgozott.“

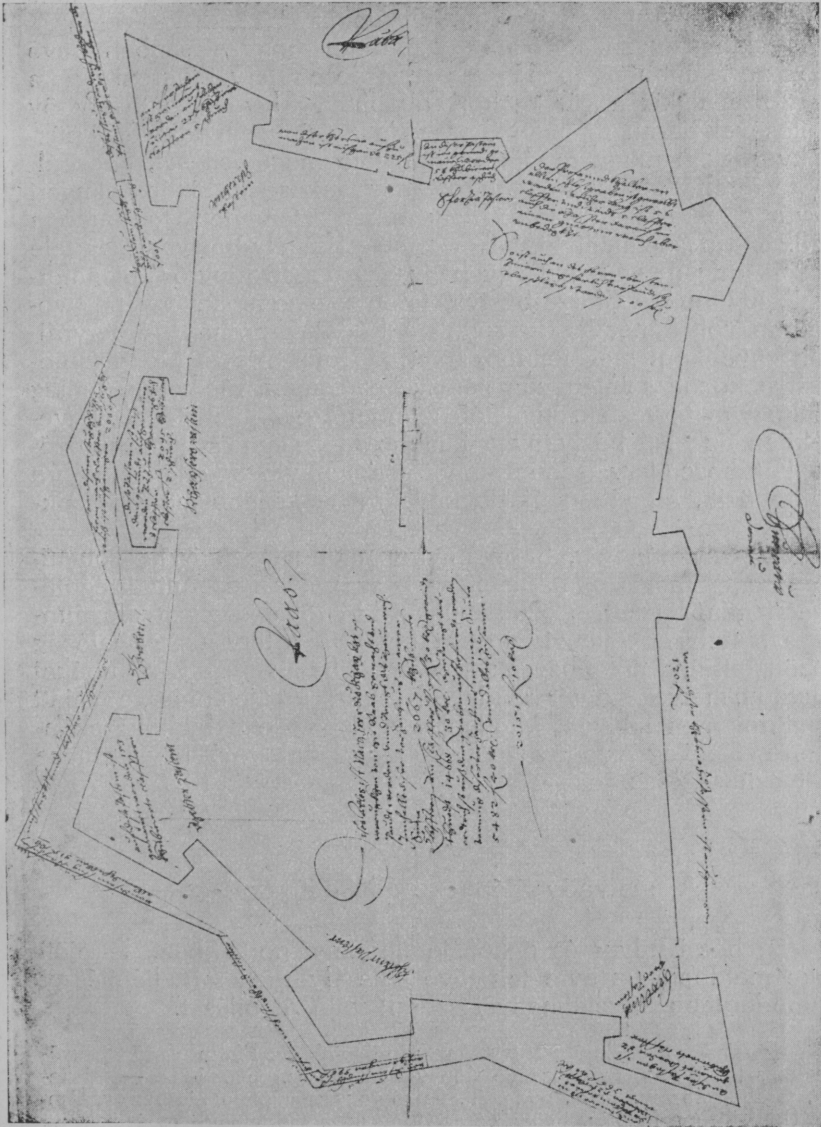
²² A bécsi *Kriegsarchiv* ki nem selejtezett aktáinak 1555. évi fasc. 9/10 és 9/16 sz. tételek alatt; az utóbbit részletesen ismerteti Villányi id. m. 35. l.

akadályozta a törökök közeledtének rémhíre, melynek hatása alatt még az őrség is éjjel-nappal dolgozott a régi vár, továbbá a várost körülvevő palánk és fabástyák felépítésén. Ily megfeszített munkával az erődítések annyira előrehaladtak, hogy 1556 augusztusára már öt bástya épült, minek folytán a város legalább ideiglenesen, védhető állapotba jutott.

A várost körülvevő bástyaöv, ebben az első, kezdetleges formájában, hihetőleg Pietro Ferabosco műve, aki 1559-ben kelt felségfolyamodványában maga dicsekszik vele, hogy a győri várat ő tervezte.²³ Sajnos, az általa készített modell és tervrajz nem maradt fenn, de az épülkezesek előrehaladásáról szóló, s alább egy részletesen ismertetendő jelentés alapján állítani lehet, hogy a „Contrafactur der Stadt und Vestung Raab, wie die von den Turcken belagert und entlich den 19 Septemb. 94 erobert“ stb. c. kései metszet²⁴ szerzője egy olyan rajzot másolt, mely a bástyaövet építészeti fejlődésének ez első fokán ábrázolta. E szerint (2. ábra), az új erődív hat bástyával („bastione“) és ugyanannyi kötőgáttal („cortina“) vette volna körül a várost oly módon, hogy a város északi, Duna felé eső frontját egyenes vonalban a püspökvár védelmére épült Kastélybástya („bastione del Castello“), továbbá egy-egy közbeeső kötőgáttal a Duna- és a Montesanto-bástya („b. del Montesanto“) képezték, mely utóbbit a város keleti oldalán valamennyi között a legrövidebb kötőgát kapcsolta a keleti sarkon épült u. n. Közép-bástyához, s ezt egy délnyugat felé irányuló hosszabb gát kötötte a délkeleti sarok Császár-bástyájához, ahonnan nyugati irányban folytatódott a déli homlokzat a Magyar bástyáig, melyet nyugat felől a Rába mentén hosszabb gátnak kellett volna a Kastélybástyához fűznie. A vár ezen primitív állapotában az északi homlokzat, mely a Duna védelme alatt állott, úgy látszik nem volt érdemlegesebben megerősítve, ellenben a déli és keleti oldalon, az említett védőműveken kívül, árkot ástak, mely a Rába vizét a Dunával egyesítette, úgy hogy a várat minden oldalról víz vette körül. Az ilyen módon körülzárt várban a közlekedés lebonyolítására északon a Duna-, nyugaton a Bécsi, s délen a Fehérvári-kaput nyitották. Az idézett metszet, mely a vár tervrajzát persze eltorzított formában mutatja, egyébként bizonyítékul szolgál arra is, hogy a bástyák oldalai („fianchi“) u. n. fülek („orecchioni“) nélkül épültek, mint ahogy a rendszer fejlődésének első szakában a bástya-

²³ Eredetije a *Reichs-Finanz-Archiv* „Niederösterreich“ 16736 fasc.-ában, hol többek közt ezt írja magáról: „Ho designate molte altre fabbriche et fatti modelli di Comaro, Giavarino, Vienna, dell Castello di Praga et più volte dei confini di Crouatia et Dalmatia et molti altri lochi.“ — V. ö. *Kreytzi*: „Jahrbuch der kunsthist. Samml.“ V, 4287; B. XV (1894), Th. II, N. 11605 és 11641.

²⁴ *Pfannl*: id. m. 29. l. XVII. sz.

2. ábra. A győri vár Pietro Ferabosco terve szerint, késői és torz rajz alapján

szárnyakban levő piacokon („piazze“) elhelyezett ütegek tényleg csupán a homlokfalak („faccie“) védelme alatt állottak. Mint említettük, a bástyaösv fából és földből épült, kifalazva csak a bástyák szárnyai és az ütegek elhelyezésére szánt bombaálló földalatti helyiségek („casamatte“) voltak.²⁵

Hangsúlyozni tartozunk azonban, hogy a szóban levő metszet legjobb esetben is csak Ferabosco tervét tükrözi s nem száz százalékgig a vár egykori állapotát. Ugyanis a bástyaösv építésével párhuzamosan Sforza Pallavicini sem adja fel a püspökvárnak a maga módja szerint való megerősítését, s az általa végrehajtott munkálatok folyamán sajátos kiképzést nyert a vár északnyugati sarka, mely ebben az eredeti formájában a 3. ábrán szemlélhető.²⁶ E szerint a Kastély-bástya észak felé nézett, míg nyugat felé egy hegyes szögben kiugró „piattaforma“, továbbá a Sforza-bástya, (melynek homloka egyenes vonalban volt képezve), igazodott a Rába medréhez. A tervrajzon egyébként még feltűnő, hogy a Duna- és a Montesantobástva között szintén van jelezve egy kapu, melyet eredetileg csakugyan terveztek, kivitelét azonban később elejtették. Egyebekben az első bástyaösv a fentebb idézett metszeten tükröződő Ferabosco-terv szerint épült s amennyiben ettől az ábra különbözik, annyiban újabb tervekről és későbbi módosításokról van szó.

Ez a palánkvár, bármennyire alkalmasnak is látszott tűzérharcra, mégis a hadiépítészet szabályai szerint irregulárisnak minősítetett, s ezenkívül az idő rövidsége, a gyors munka s a helyzet adta viszonyok, továbbá a terv és a valóság között létrejött különbségek folytán, a bástyaösv olyan hibákat mutatott, melyeket a vár rendkívüli stratégiai jelentősége miatt megtűrni nem lehetett. Mindenek előtt persze a földtöltések falazása, illetőleg a faanyagnak kőburkolattal való helyettesítése vált szükségessé.

4.

A bástyaösv átépítése 1560-tól 1591-ig.

A bécsi udvar és a konstantinápolyi porta közt létrejött béke majdnem tíz évre lehetővé tette Győrnek a hadiépítészet legmodernebb követelményei szerint való átépítését.

²⁵ A várból előkerülő téglák, melyekről újabban Pfannl Jenő: A győri vár és téglái („A Győri Szemle Könyvtára“ 10. sz.) Győr 1932. — értekezett, részben ábrával (csat, boda, ill. patkó vagy csizmatalp) részben évszám-mal (1561-től kezdődőleg) jelölve; az ábrások kétségtelenül megelőzik az évszámok korát, s hihetőleg Sforza Pallavicini várparancsnokságának korából (1554—60) valók, midőn Ferabosco bástyaöve is készült.

²⁶ A bécsi Hofkammer-Archiv „Hungarica“, Orig. Act., fasc. 14347. B. 1561. febr.

E nagyszabású munka Francesco Benigno, a komáromi kerület építészeti felügyelőjének (superintendens) nevéhez fűződik, kinek segítőtársa Bernardo Gabelli építőmester volt, mindketten²⁷ olaszok. Mindenekelőtt a szükséges építési anyag kitermelése céljából, Györszigeten tégláégető kemencét („coquina laterum“) építettek,²⁸ s oly serényen dolgoztak, hogy már 1561 áprilisában a Hadi tanács megbízásából Salm Egon győri várparancsnok, Tannhauser György haditanácsos és Pietro Farabosco kir. építész megejthették a szakértői szemlét. Erről a bizottság részletes jelentést szerkesztett a Haditanács számára; beterjesztette egyúttal Benigno terveit és költségvetését, mely okmányok jellemzően tükrözik az ország akkori állapotát. Mindenekelőtt megtudjuk, hogy Benigno és Gabelli keze alatt összesen harmincöt mester, illetőleg pallér, húsz szakképzett segéd, három vakoló legény, egy kőfaragó és egyéb munkások dolgoztak, állandóan változó számban, akiknek havi ellátása 5862 rajnai forintot és 15 krajcárt vett igénybe. A kimutatás szerint Martin Ranger építőmester havi tíz forint fizetést kapott, míg két segéde, t. i. Zuan de Trient és Baptista Fuerlen (I) fejenként 3 frt. 30 kr-t; Martin Farabasca mester és segédei, Zuan de Cremona és Baptista Temporal, hasonlóképp; Hieronymo de Lurago és Jacobo Ranger pallérok egyenként 8 frt-ot, segédeik pedig, Baptista de Voltelina és Mathese von Auers 3 frt-ot. Rajtok kívül még a következő dolgozó munkásokról van említés: Domenico Farabosca, Giulio és Giovanni de Beranzan, Vittorio és Agostino Palla, Lorenzo Spada, sőt név nélkül még többekről is, Paron, Campiano, Conedra, Ardegna, Lugano, Morbegno és más községekből.

A jelentés, mely megállapítja az eddig végzett munkálatokat, utasításokat ad a további teendőkre:

a Rába melletti, azaz Magyar-bástyát még egy öllel („Klaffter“) magasabbra kell emelni, hogy minden pontján egyenlően öt öl magas legyen;

a hozzá legközelebb álló Császár-bástya a párkányzatig („Kranz“) már elkészült;

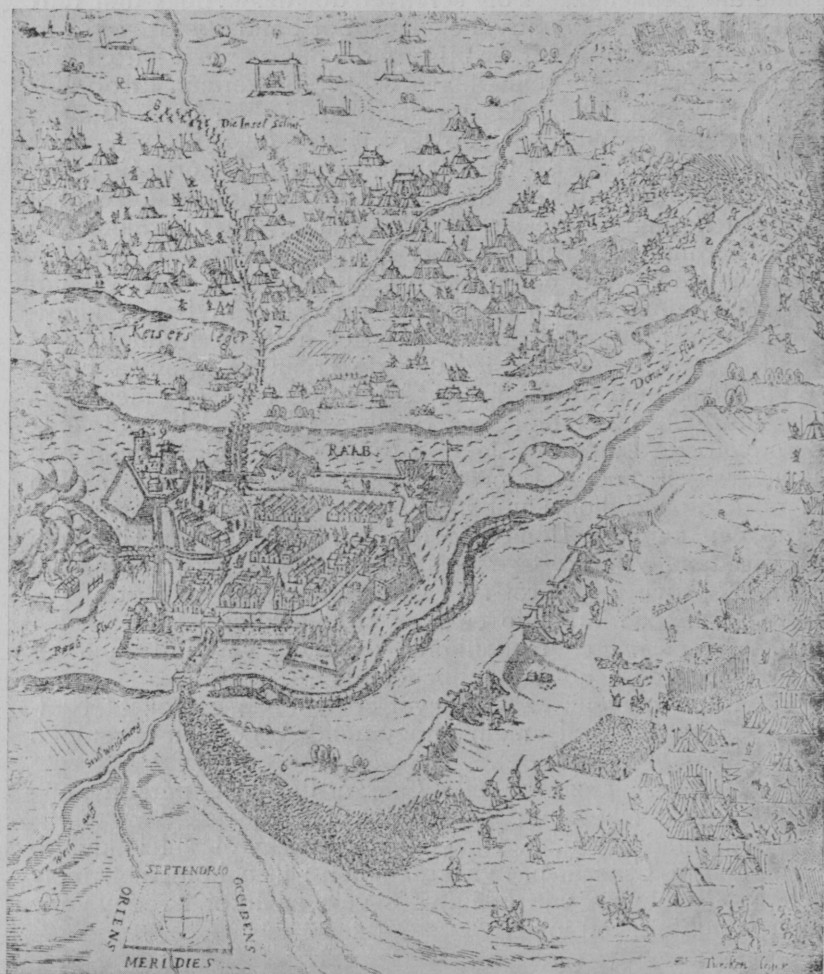
a harmadik,^{28a} u. n. Közép-bástyát négy-öt öllel kijebb kell építeni a Császár-bástya érdekében; itt a kötőgátat, mely csak másfél ölnyre van felépítve s vele az árkot is, négy vagy öt öllel előbbre kell tolni;

²⁷ Villányi: id. m. 46—47. l. — Benigno és Gabelli magyarországi szereplésére vonatkozólag v. ö. Pataki: id. m. 12., 18., 19., 27. ll; az az állítás azonban, mintha e mesterek franciák lettek volna, nem felel meg a valóságnak.

²⁸ Lásd az Aginelli-Houfnagel képen. Braun-Hugenberg: id. m. V, 54. — Pataki: id. m. 15. l., szerint 50,000 kbm. falanyag kitermelésére lett volna szükség, ami azonban túlzás, s alighanem csak köbléprésről van szó; különben is az idézett adat 1572-re vonatkozik.

^{28a} Nyilvánvaló tehát, hogy a 3. ábrán, a Császár- és Közép-bástya közti feltüntetett új bástyának még nem volt nyoma 1561 áprilisában.

a negyedik, vagy Montesanto-bástya („der Heilig Perg Pasty“) maradjon mostani alakjában, mígnem a fontosabb erődök elkészültével ennek tervszerű átalakítását is sorba veszik ; az ötödik, még pedig Duna-bástya, még alapozásaiban sem készült el egészen, mindazonáltal kötögátját öt ölnyi ma-

3. ábra. Francesco Benigno (?) tervrajza a vár déli és keleti oldalának átalakításához

gasságra azonnal fel kell építeni, de a töltési munkálatokhoz csak akkor foghatnak, ha a gátak a bástya mindkét oldalán felépültek ;

a Duna-bástya és a várkastély („Schloss“) közt lévő két balluárdot („Bollwerck“) mostani alakjában kell hagyni, míg a fontosabb erődítések el nem készülnek ;

a Sforza-bástyát,^{28b} amint a vízállás engedi, azonnal össze kell a Magyar-bástyával kötni ;

a bástyaövnön belül négy ölnyi távolságban épül a falburkolat ;

a vár belső területén a bástyák és a gátak megett tapasztalt talajegyenetlenségeket ki kell egyenlíteni, hogy ágyúpadok készülhessenek ;

a vár szintje alatt lévő pincék („Keller“) és aknák („Mine“) építését tovább kell folytatni és be kell fejezni ;

a vár nyugati oldalán a Bécsi-, délen a Székesfehérvári-kapu épül, ellenben szükségtelennek látszik a Montesanto- és a Duna-bástya közötti levő kapu, mely helyett a Duna- és Kastély-bástya közötti u. n. „poterna“ (die Tür, so aus dem Keller auf die Thonau geht dar“) épüljön ki rendes kapuvá ;

az árok addig is, míg tervszerűen el nem készíthető, nem nélkülözheti a vizet, miért is fenekén három vagy négy ölnyi széles csatornát kell ásni ;

az árkon túl ki kell egyenlíteni a talajszint-különbözetet s a nyert föld az árok tulsó oldalának („contra scarpa“) kiképzésére szolgáljon.

A megnevezett bizottság a Haditanács elé terjesztette a jelentést Benigno költségvetésével, mely az átépítés költségeit 140.000 forintra kalkulálta ;²⁹ a végzést nem ismerjük, de mint a fejlemények igazolják, Benigno jelentékeny módosításokat eszközölt az eredeti terven. Benigno ugyanis (akinek a vár déli és keleti oldalának modernizálására tett javaslatát a 3. ábra szemlélteti) a kapott útasítással ellentétben, a védelem szempontjából célszerűbbnek vélte a Császár- és Közép-bástya között egy új bástya építését. Azonfelül a püspökvár körül létesített korszerűtlen erődök helyébe, a Sforza-bástyának félbástyává való átalakítását vette tervbe, mely védőmű akkoriban teljesen az újszerűség jellegével bírt. E félbástya elgondolása, s egyáltalán a többi bástyák terve, mint az idézett ábrán látszik, azt bizonyítja, hogy Benigno tisztában volt a hadiépítészet legújabb vívmányaiival, mihez képest a bástyáknak fülekkel („orecchioni“) való képzését ajánlotta. Mindezen módosítások megejtésére a szakértői szemlét Benedikt Kölbl és Pietro Ferrabosco végezték,³⁰ sőt ez utóbbi 1564-ben végzett újabb szem-

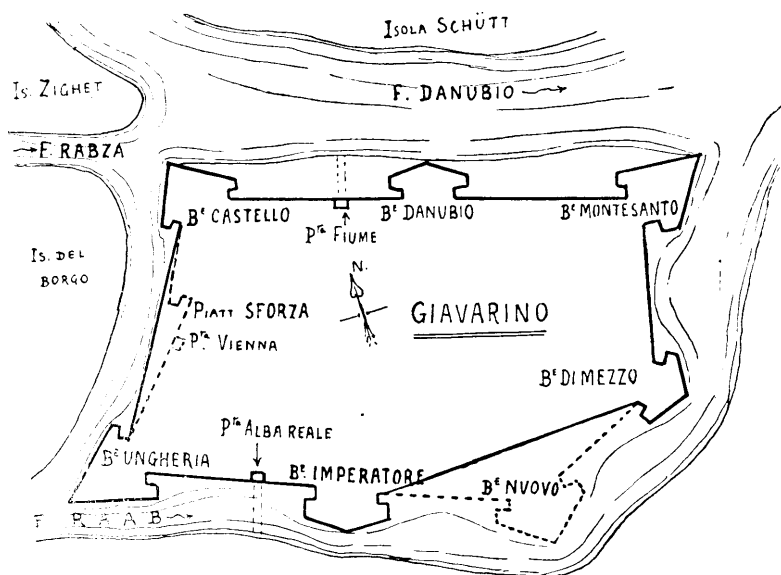
^{28b} A „Sforzia-Pastey“ megjelölésből kitetszik, hogy e bástya ezidétt a 3.-ik ábrán feltüntetett s végleges félbástya formáját csak később nyerte.

²⁹ A bécsi *Hofkammer-Archiv* imént idézett csomagjában levő eredetiről vett másolatok a M. T. Akadémia kéziratárában, „Tört. Fol. n. 64.“ jegy alatt.

³⁰ *Kreytzi* : „Jahrbuch der kunsthist. Samml.“ V, 4324. szerint Christoph

légén már megállapította a modern bástyaöv végleges formáját, melyről ugyanakkor modellt készített, s azt a királynak való bemutatás céljából Bécsbe vitte.⁸¹

E szerint a bástyaöv végleges formájában (4. ábra) a várnak Ferabosco-tól elgondolt tervéhez képest, a legszembetűnőbb különbséget bővülése mutatta, jelesen a nyugati oldalon a Sforza-félbástyával, a délkeleti sarkon pedig az Új bástyával. Ami a Sforza-bástyát illeti, annak szükségét a nyugati oldal feltűnő hosszúsága okozta meg, de Benigno szakítva az általános gyakorlattal, mely ilyen esetekben a „piattaforma centrale” képzését szokta volt alkalmazni, a feladatot egy „bastardo” építéssel oldotta meg. Ez a védőmű egy bástya-homlokból és egy bäs-

4. ábra. Ferabosco tervének átalakulása 1561 és 1564 között a vár átépítésekor

tyaszárnyból állván, formája után a „fél-bástya” (mezzo bastione) néven ismeretes a szakirodalomban, s olyan ritka megoldás, hogy alkalmazásával akkortáiban csak Nancy és Bécs váránál találkozunk.⁸² Viszont az előző bástyaövnek a Közép- és Csá-

Schäbl győri fizetőmester (Bauzahmeister zu Raab) utalja ki költségeiket. — Kölbel küldetésére l. a budapesti Orsz. Levt.-ban „Cam. Hung. Ben. res.” 1563. márc. 13-án kelt aktát.

⁸¹ Pataki: id. m 17. l. — Id. munkánk 19. lapján, az ott közölt alaprajzot tévesen azonosítottuk Ferabosco művével, ugyanis kiderült, hogy 1572-ből származik, s hihetőleg Bernardo de Magno rajza.

⁸² V. ö. Vincenzo Scamozzi: „Si come i Bellovardi non si deono porre

szár-bástya között lévő hosszú kötőgátját egy új bástya építésével küszöbölt ki Benigno, aki alaprajzán ezt az új bástyát nevezi Közép bástyának, míg a régi Középbástyát Kis-bástya névvel illeti; holott az egykori nyelvhasználatban, mint az 1567-iki városi telekkönyv bizonyítja,³³ a középső bástya maradt mindig Közép-bástya, míg az újonnan emelt bástya az Uj-bástya nevet kapta. E bővülések mellett a vár régebbi állapotával szemben nem kevésbé jelentékeny különbség a bástyáknak fülekkel való képzése, melyeket csupán a Duna- és Kastély-bástya keleti oldalán mellőztek.

Benigno egy igen érdekes részletrajza (5. ábra) a vár délnyugati, t. i. a Sforza félbástya és a Császár-bástya közt levő sarkát vetíti elénk, ahogy azt a mester 1561-ben Gabellivel elgondolta és később meg is valósította.³⁴ A fentebb megállapított sajátságokon kívül, itt még a vár földalatti és külső védőművei is konstatálhatók. E szerint a Magyar-bástya megett levő ágyúpadba egy fedett helyiség (G) nyílt, hol elraktározvák a szükséges dolgok; ebből földalatti lejárás („discesa di sortite“) vitt a kazamatákba (H), melyek nem csupán a bástyák oldalaiban, a Magyar-bástyánál párosával, hanem a Magyar-bástya déli arcvonalaiban hosszában, továbbá a nyugati kötőgát mentén is nagy számmal konstatálhatók. A jelmagyarázatokból világosan kitetszik, hogy a földalatti védőművek ilyen állapotjukban már 1561-ben megvoltak, mint ahogy az idézett szakértői vélemény is megállapított bizonyos pincéket („Keller“) és aknákat („Mine“), mely utóbbiak terjedelme a vár ezen részében több mint 69 tesa³⁵ hossznyira rugott. A részletrajz azonfelül a külső védőművek tervét is szemlélteti, mely szerint az ábrázolt bástyák és kapuk előtt a Rába medrében egy-egy fedőgát („contraguardia“), illetőleg pajzsgát („rivellino“) látható, de megvalósításukra nem került sor. A részlettervből következtetni lehet a vár többi részeinek is hasonló módon való erősítésére.

Az erődív tehát már 1564-ben, legalábbis alapépítményeiben elnyerte végleges formáját, melyben méretei a következők alakultak.

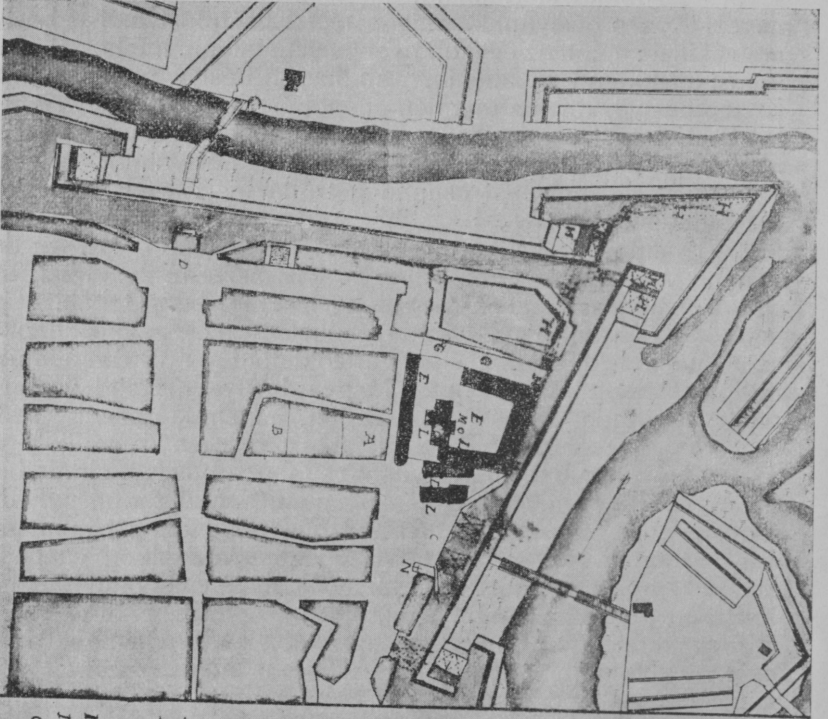
a kötőgát hossza a Kastély- és Duna-bástya között 140

in molta distanza. . . . in caso che le cortine fussero molto lunghe. . . . più tosto che far piattaforme nel mezzo. allhora si doveranno far i Bellovardi con doppi fianchi, e spalle, con le loro mezze faccie, come si è detto del Castello. . . . (L'idea dell' architettura universale, Venezia 1714, p. 191.)

³³ Villányi: id. m. 43. l.

³⁴ Hofkammer-Archiv, „Hungarica“, Act. orig., fsc. 14347, A. 1561, febr. A jelen tanulmányban közölt reprodukción nem látszik, de az eredeti rajzon világosan konstatálható, hogy a Karmelita-rendház (E) nyugati szárnya teljes hosszában kazamatákkal (H) volt aláboltozva.

³⁵ Az ó-francia nyelvű jelmagyarázatokban „toise“ (toyses), mely mértékegység E. Littré szótára szerint: „mesure longue de six pieds; la tois vaut en mètres 1^m,949.“

PARTIE DV PLANS DE FAAB
EXPLICATION

- A Maison au loge de Casanabibi
- E Maison au loge de maure
- C Porte de bième
- D Porte de suite
- E L'emplacement Casanabibi
- F Ou les Casanabibi on loge parbant qu'il on fait leur Casanabibi dans les quel ont peut loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- G Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- H Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- I Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- K Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- L Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- M Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- N Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.
- O Ou l'ancien ingénieur on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi. Les Casanabibi on loge à l'ancien ingénieur et les Casanabibi.

5. ábra. Francesco Benigno és Bernardo Gabelli részletrajza a vár délnyugati sarkáról

öl³⁶ („Klafter“), a Duna- és Montesanto-bástya között 130, a Montesanto- és Közép bástya között 120, a Közép- és az Új-bástya között 96, az Új- és a Császár-bástya között 113, a Császár- és a Magyar-bástya között 140, a Magyar- és a Sforza-félbástya között 130, a Sforza-félbástya hosszúsága pedig 74 öl.

A bejárat hossza, a belső szélesség és a kiszögellés pedig:

Kastély-bástya	28 öl	58 öl	28 öl
Duna-	24 „	44 „	18 „
Montesanto-	13 „	50 „	41 „
Közép-	9 „	44 „	25 „
Új-	20 „	56 „	30 „
Császár-	15 „	46 „	29 „
Magyar-	7 „	43 „	35 „

Francesco Benigno azonban, miután kitűnő terméskövek-ből lerakta a modern bástyaövé alapépítményeit, a többi dunántúli várak megerősítésére sietett, utódaira hagyva nagyszerű tervének végrehajtását, mely a következő évtizedeknek lőn fáradságos munkája. Utódjául a milánói Bernardo de Magno következett, mint a győri vár építészeti felügyelője („fabricae Jauriensis praefectus“), kiről 1562-ben történik először említés.³⁷

Ebben az időben egyébként Győr stratégiai szerepe újra aktuális lett s midőn 1566-ban Szolimán Bécs elfoglalására indul, falai már alkalmasnak látszottak arra, hogy megtörjék a török sereg erejét. Miksa király főhadiszállásául is választotta, mely alkalommal a városban szállott meg a császár- király, II. Alfonso ferrarai fejedelem, Prospero Colonna zagarolói herceg, míg a 80000 főnyi keresztény hadsereg zöme a Csallóközben ütött táborni, mely Győrrel az akkor épített hajóhídon át közlekedett.³⁸ Ezúttal is több jeles hadimérnök működött közre a vár építésénél, így a nápolyi Carlo Theti, akit tudvalevőleg a zagarolói herceg hozott volt magával,³⁹ két jeles hadirajzoló pedig, mint Domenichino Zenoni és Nicola Aginelli,⁴⁰ képét is megörökítette. Zenoni rajza (I. ábra) világosan szemlélteti, hogy a Duna bástya építése ekkor még igen kezdetleges fokon állott,

³⁶ A „Klafter“ *D. Sanders* szótára szerint a. m. „3 Ellen oder 6 Fuss“ — *Villányi*: id. m. 49. l. 1. jegyzetben lásd méterekben a vár méreteinek adatait.

³⁷ *Kreyczi*: id. m., „Jahrbuch der kunstlich. Samml.“ B. XV. (1894), Jh. II. N. 11863.

³⁸ *Historia universale di M. Gasparo Bugati*, Venezia 1570, p. 1073: „... trattenendosi sempre l'Imperatore a Giavarino d'ogni interno ben trincerato, et facendo far un ponte per poter soccorrere l'Isola di Comare bisognando.“ A hajóhíd az Aginelli—Houffnagel képen ábrázolva is van.

³⁹ *C. Promis*: Misc. di Storia Ital. „v. XIV, p. 527; Colonna győri tartózkodására I. *Bugati*: id. m. p. 1068.

⁴⁰ *Braun—Hogenberg*: id. m. V, 64: „Javerinum olim anno MDLXVI a Nicolo Aginelli Italo accuratissime delineatum ex maisculo in minore tabulam traductu amicis Agrippinensibus id reuquirentibus amice communitat Georgius Houffnagelius MDXC VII“ V. ö. *Pfannl*: Régi ábrák, 10. l.

úgyhogy körvonalait meg sem tudta határozni, melyek különben Aginelli képén is elmosódnak. Az előbbi szerint ekkor még csak a Fehérvári kapu lett volna meg, vagy a Bécsi nek leg-alábbis a hidja hiányzott, mely az utóbbi szerint már szintén meg van építve; viszont Zenoni feltünteti az ágyúpadokat is, melyek a Magyar-, Új- és Montesanto-bástya megett állottak. Közben Szigetvár alatt halálát lelta a hódító szulán, minek következtében a török sereg lemondott Becs megvívásáról s így Győr felől is elvonult a tűzpróba fenyegető veszélye. Mindazonáltal Szigetvár és Gyula eleste ösztönzésül szolgált Miksa királynak a győri vár erősítésére, mely elhatározásában II. Alfonso is befolyásolta:⁴¹ ezért az olasz Cocchia kapitány vezetése alatt erős őrséget hagyott a várban, akinek egyúttal kötelességévé tette az imént leégett város felépítését is.⁴² Ebben az évben egyébként Benedikt Kölbél, a komáromi kerület építészeti főfelügyelője (superintenders) ellenőrzi a győri építkezéseket.⁴³ de 1567-ben már Thomas von Eiseler (Eysler), a bécsi vár főmérnöke („munitionum Viennensium praefectus, supremus architectus“)⁴⁴ kezében találjuk az építkezések irányítását, melyeket Bernardo de Magno végez. Eysler mellett tünt fel az ausztriai Suess Orbán,⁴⁵ aki csakhamar mint győri építészeti felügyelő (superintendens) Bernardo de Magnoval egyetértésben vezeti Győr megerősítésének munkálatait, melyekről az általuk 1572 májusában szerkesztett jelentés is tájékoztat.⁴⁶ E szerint a munkálatok, melyek stádiumát a becsatolt alaprajzon (6. ábra) különböző színek jelölik, a Magyar-, Császár-, Új-, Közép- és Montesanto-bástya, továbbá a Storza-féle bástya külső falazásával elkészültek, sőt le voltak rakva a belső falazás alapjai is, az északi oldalon még csak a Kastély-bástyánál készült el a „scarpa“ egész a Duna-bástyáig, melynek azonban még alapjai sem voltak akkor teljesen lerakva. De egyéb dátumaink is vannak a munkálatok előrehaladásáról: a Sforza-félbástya oldalából 1561 és 1571-es évszámú téglák kerültek elő,⁴⁷ a Duna-

⁴¹ *Delle Historie de suoi Tempi di Natale Conti*. In Venetia 1589, v. I. p. 447b. „Il Duca di Ferrara, come principe pratico della guerra, conforto l'Imperadore a munire con ogni diligenza Giavarino. comme fermissimo propugnaculo contra le scorrerie de Turchi. poichè dopo la presa di Giulia e Sighetto, i nemici liberamente potevano senz' alcun ostacolo trascorrere sino in Possonia.“

⁴² *N Conti*: id m. II. 445.

⁴³ A budapesti Orsz. Levél. „Cam. Hung. Ben. res.“ 1566 máj. 10.

⁴⁴ Orsz. Levél. u. olt 1567 dec. 19. 1568 jan. 3, 13., máj. 6., jun. 26.

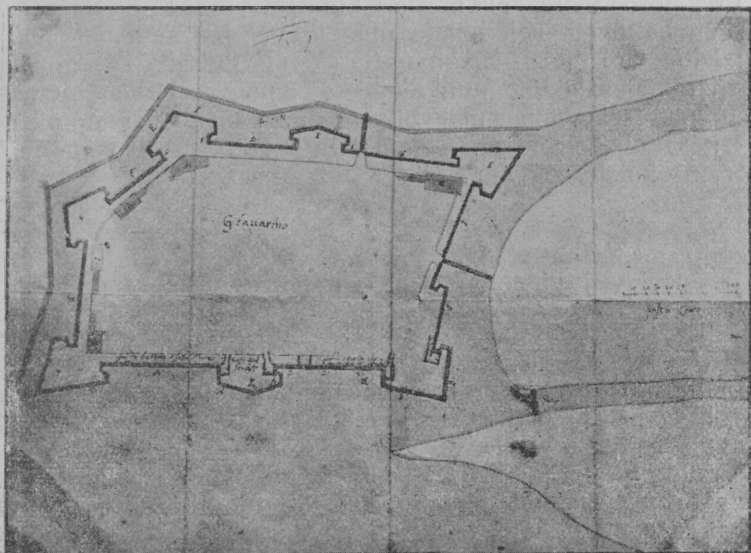
⁴⁵ Suess győri szereplésére I. *Herzog József*: Adatok a hazai építészeti XVI. sz.-i történetéhez, („Magyar Művészet“ III (1927) évf. 588 l.)

⁴⁶ A bécsi *Kriegs-Archiv* „Kriegsrath“ No. 77. 1/5. — U. olt „Hungarica“ B. CLXXV, f. 278. — A jelentéshez csatolt alaprajzot *Pataky*, id. m. 26 l., Suess munkájának állítja, bár olasz nyelvű felírásai inkább társa, a milánói Bernardo Magno kezére vallanak.

⁴⁷ Győri Közlöny VIII (1858) évf. 5 sz.-ban jelzi e téglákat, melyek ma már nincsenek meg, a ma ismeretes vártéglák mind a következő századból valók.

kapugránit alapjába 1567-es évszám volt vésve, míg a Kastély-bástya árokfalán ma is látható az 1570-es évszám, viszont a széthányt Duna-bástya terméskő alapfalába a kései 1573-as évszám volt jelezve.⁴⁸

Ez évben Suess mellett már Magno is superintendens,⁴⁹ s alattuk a laynoi Donato Grazioli és Anthon Molladt mint kőműves mesterek⁵⁰ szolgáltak, Domenico Temporal (Demporal) pedig 1574-ben mint téglavetőmester⁵¹ említetik. Ugyanekkor Franz Poppendorf,⁵² a Haditanács tagja látogatott Győrbe ellen-

6. ábra. Bernardo de Magno (?) alaprajza a vár 1572-i állapotáról

őrző szemlére, akinek javaslatára a Haditanács 1575-den Cris-toph Minall építőmestert küldte ide meghatározott teendők elvégzésére.⁵³ A sok sürgetéssel járó építkezések folyamán vi-

⁴⁸ Villányi: id. m. 47. l., hol azonban, mint látni fogjuk, téves az az állítás, mintha a Duna-bástya 1573–75-ben nyert volna befejezést.

⁴⁹ Kreytzi; id. m. „Jahrbuch der kunsthst. Samml.“ XV, 11535 illetőleg 11544 szerint 1573 jan. 21-én, sőt 1574 február 4-én is csak „Baumeister zu Raab“, Pataki: id. m. 26 l. azonban azt állítja, hogy superintendens.

⁵⁰ Kreytzi: u. ott XV, 11543. — Graziolire még l. a *Kriegs-Archivban* „Kriegsrat, Hung.“ B CLXIX, f. 260 és a győri kápt. levt.-ban a Fel. vall. jegyzk. IV k. 183, hol 1578-ban történik róla említés.

⁵¹ *Kriegsarchiv*, u. o. B. CLVIII, f. 192. — Pataki: id. m. 27 l.

⁵² *Kriegsarchiv*, u. o. CLIX, 91; címe: „Supremus rerum armamentarium et aedificiorum nostrum praefectus.“

⁵³ U. ott CLXI, 262. — Pataki: id. m. 27 l., hol említve, hogy „Győrött

szály keletkezett Magno és Suess között, Fejérvári István király helytartó pedig értesítette a kamarát, hogy Suess a vár építésére felhalmozott anyaggal hűllenül sáfárkodik, aminek következtében mindkét superintendens 1577-ben beadta lemondását.⁵⁴ Erre a Haditanács 1578-ban gróf Salm Miklós Ferenc építészeti hadbiztost („Obrister Baukommisarius“) rendelte feléjük,⁵⁵ aki ugyan már a következő évben visszavonult, s ettől kezdve jó ideig nincs bizonyítható nyoma az építkezés előrehaladásának. Egy évtized mulva aztán, 1589-ben Károly főherceg Cristoforo Stella építőmestert küldte Győrbe,⁵⁶ de Suessnek 1591-ben bekövetkezett halála után többé be sem töltötték a győri felügyelői állást. Bizonyos, hogy a Francesco Benigno távozása után eszközölt munkálatok az ő nagyszerű elgondolását nem juttatták el a teljes megvalósuláshoz: a külső védőművek elkészítéséhez még hozzá sem láttak sőt a bástyaöv sem épült ki egész tökéletességében.

5.

A győri vár viszontagságai 1594-től a XVII. század közepéig.

Ilyen állapotban találta a várat a gyászos 1594-i esztendő, midőn Szinán basa Győr megvételére vállalkozott, mely akkoriban Magyarországnak kétségtelenül a legszámottevőbb erőssége volt.

A várparancsnok tisztét 1592-től gróf Hardegg Ferdinánd töltötte be aki mellé a Haditanács a Forli-ból való Nicola Perline ezredes mérnököt⁵⁷ rendelte, hogy a várat védhető állapotba helyezze. A török közeledtének hírére Európa minden részéből gyülekeztek a szerencselovagok, akik kardjukat felajánlották Győr védelmére, sőt a toscanai nagyherceg egy kétezer főnyi csapatot küldött, testvére Don Giovanni Medici^{57a} vezetése alatt, akit a nagyhercegi család több tagja — Antonio, Giacomo, Attilio — is követett, továbbá Don Virginio Orsini bracciano herceg, Don Francesco Borbone Monte di S. Maria

1577—77 (!) között Wolf Jobst az építési írnok, Luxemburg erődítője,* holott győri szereplésének 1572-ben van nyoma; v. ö.: *Kriegsarchiv*, HKR. B. CLV, f. 86.

⁵⁴ *Herzog*, „Magy. Művészet“ III, 588. és *Pataki*: id. mű 26.

⁵⁵ *Kriegs-Archiv* „Kriegsrat—Hung.“ B. CLXVII, f. 187.

⁵⁶ U. ott: CLXXXIV, 14.

⁵⁷ Perlinit a magyar források, mint Istvánfy, Révay, Nadányi, s ezek alapján az összes modern írók tévesen urbinóinak állítják, v. ö. *Promis*: „Misc. di Stor. Italiana“ XIV, 731.

^{57a} Fletrejtál és magyarországi tevékenységét illetőleg v. ö. *Promis*: „Misc di Stor. Ital.“ XIV, pp. 747—66, hol szó van az alább említendő mérnökökről is, akikhez még *Antonio Pigafetta* is csatlakozik; reá nézve l. *Giacomo Bascapè*: *Le relazioni tra l'Italia e la Transilvania Roma 1931*, p 168.

örgrófja, aztán Mantana örgrófja, Vespasiano d'Arco és Silvio Piccolomini grófok, Bartolomeo Riccasoli, Scipione Ansidei, Otto del Monte, Mario Gatteschi, Ferrante Rossi, Giovanni Lucchese, Malagotti Mario, Ottavio Armeleo lovagok is önfeláldozóan kölcsönözték szolgálatukat. Rajtuk kívül több jeles olasz katonai mérnök, egy Petrini, Flamminio Franciolini, Giovanni Altoni, Gabriello Ughi, Antonio Lupicini és Ruggero Fabarino vett részt Győr védelmében, akik közül ez utóbbi részletes naplót írt az ostromról, melynek ez a leghitelesebb és legrészletesebb forrása mindezeideig elkerülte a kutatók figyelmét.⁵⁸

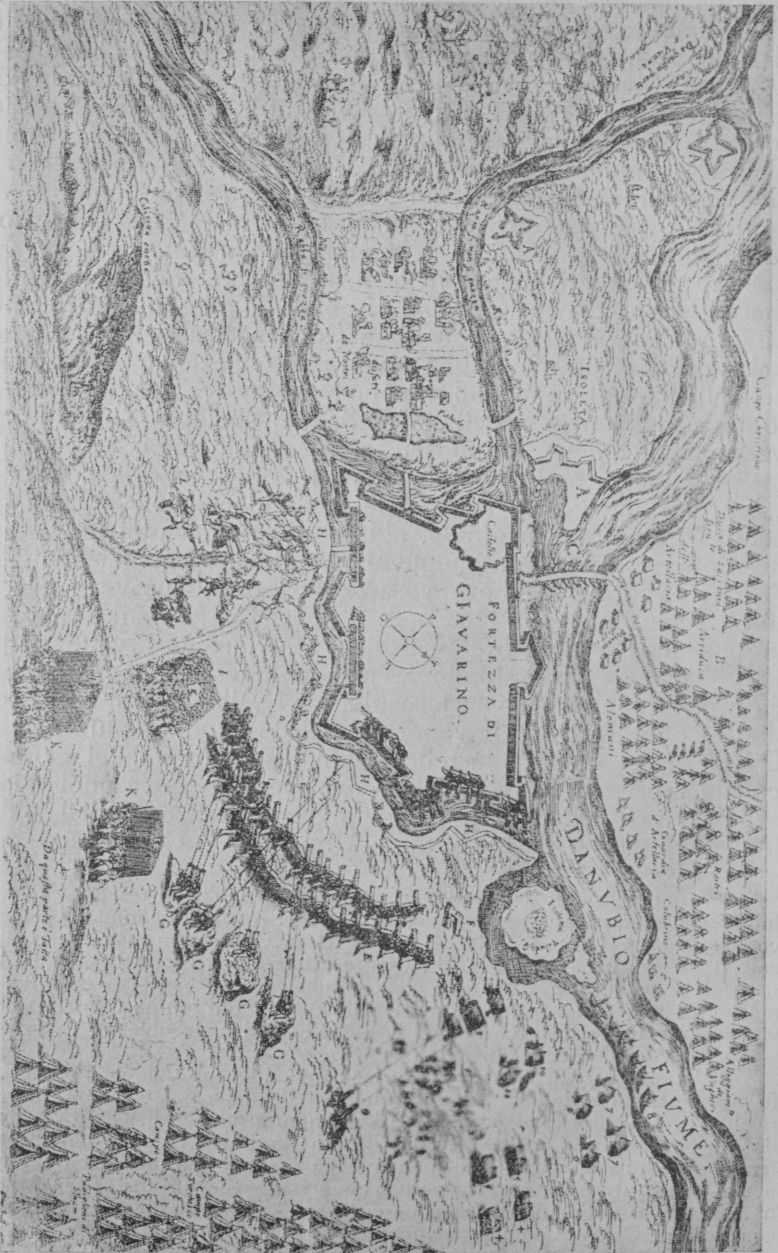
A vár akkori állapotára igen figyelemre méltó Fabarino megjegyzése: „A bástya a Kastély és a Montesanto között „piattaforma” nevet visel, mely — a Duna széles és mély medrenek védelme alatt kevésbé lévén veszélyeztetve — befejezetlenül maradt, mint ahogy némely hiány és tökéletlenség a többi bástyákon is észlelhető”.⁵⁹ Sokkal égetőbb volt a külső védőművek hiánya, különösen a szárazföld felől, hol számítása szerint az árok harminc lépés széles és átlag hat öl („braccia”) mély volt. Perlino tehát mindenekelőtt a „contrascarpa” kiképzéséhez látott, abban egy fedett utat létesített s az árok elé a Fehérvári-kapuvál szemben egy rivellint emelt.⁶⁰ A külső védőművek hevenyészése közben, július vége felé, a török sereg, melynek létszámát az egykori források erős túlzással 100,000 főnyire becsülték, egymásután vette birtokába Tatát és Szent-Mártont, míg a keresztény sereg Miksa és Mátyás főherceg vezetése alatt, a Csallóközben helyezkedett el, viszont Don Giovanni Medici tábornok a tűzérzséggel Győr-Szigetet választotta táborhelyül, kisebb erődökkel és sáncokkal erősítve meg. Fabarino részletes elbeszéléséből kitetszik, hogy az ellenség a várnak nyugati, déli és keleti oldalán majdnem az összes bástyákat megtörte,⁶¹ a keresztény had-

⁵⁸ A napló eredeti formájában nem maradt ránk, de részletes kivonatait birjuk a következő egykorú szerzőknél: Gio. Nicola Doglioni: *L'Ungheria compendiosa*, Venezia 1595 pp. 158—179. U. ö. *Compendio storico Universale*, Venezia 1622, pp. 758—771; Cesare Campana: *Historie del mondo*, Venezia 1597, v. II, pp. 630—646. Rekonstrukcióját és részletes ismertetését máskorra hagyva, az ostrom történetét illetőleg *Mohl Antal*: *Győr eleste és visszavétele 1594—1598*. Győr 1913 c. művére utaljuk az olvasót.

⁵⁹ N. Conti: id. m. II. 751.

⁶⁰ Doglioni: „... il Conte di Ardech trattando co' l' Colonn. Perlino, . . . fu conchiuso, et eseguito, poi di far una strada nella contrascarpa, finir gli rivellini . . .” *Compendio* p. 754; V. ö. Campana: id. mű, II. 631. — A rivellint illetőleg *Istvánfy Miklós*: „Nam Nicolaus Perlinus Urbinas architectus, terrenos aggeros oblongos et demum pedum crassos latusque instar propugnaculi extra urbem ex adverso portae, quae sacra vocatur (t. i. Szent-Mártoni-, azaz Fehérvári-kapu) extruendos curaverat”. *Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Coloniae Aгриppinae 1612*, p. 637.

⁶¹ V. ö. a következő részleteket: Campana: id. mű II, 640: „A következő nap (aug. 29) észrevettük, hogy az egyik bástyában, mely a németek őrizetére volt bízva, a törökök aknát ástak, ugyanis egyikük a vízen át-

7. ábra. Győr ostroma 1594-ben.

sereg pedig szeptember 9.-én magára hagyta a kb. másfélezer főnyi védőcsapatot s az annak körében kitört viszály lehetlenné tette a vár eredményes védelmét, úgy hogy szeptember 29.-én az ostromlók birtokába került. Győr elestének hírért az egész Európa fájdalmasan visszhangozta, mert valóban a kereszténység védőbástyája volt, s az eseményt számos metszet örökítette meg a vár képével, melyek közül a figyelemreméltó 7. ábra eredetijét a római „Istituto di Architettura Militare Italiana” könyvtára őrzi. Antonio Lupicini firenzei mérnök, ki Don Antonio Medici capestranói herceg társaságában maga is kivette részét a vár védelméből, Bécsben, október 7.-én a toscanai nagyherceghez írt levelében⁶² Perlinót hibáztatja a vár eleste miatt, mivel meghiusította a tőle javasolt célszerű védőművek építését, melyek más alkalommal már beváltak. A Haditanács pedig Hardegget és Perlinót el is marasztalta, s ítélete alapján 1595 június 15.-én kivégezték őket.⁶³

A török diadalmámban írta a Fehérvári kapura: „Kezeinkben Európa kulcsa, mely többé nem lesz a hitelleneké, sőt

úszván a falazást csakánnyal lebontotta s a bástyába oly üreget vájt, melyben négy ember kényelmesen elférhetett és így dolgozott észrevétlenül, nappal ásva, éjjel a földet hányva, mígnem két ellenaknával sikerült az üregre bukkanni, hol különféle szerszámokat találtak az akna céljaira, melyekből megértették a nagy veszélyt, hogy azon éjjel elveszés fenyegette a várat.” U. ott 64): „Szeptember 20.-án a Kastély-bástyába ástak aknát, de az ellenakna következtében az ellenség közül több mint százan légből repültek... Majd ismét kísérletet tettek ugyanazon bástyával egy újabb aknával, de a védők ezúttal is észrevették s egész nap egy ellenaknán dolgoztak, azonban estefelé Perlino félbehagyta a munkát, úgy hogy az ellenségnek sikerült begyujtania, s csak véletlen szerencse volt, hogy nagyobb kár nem történt.” v. ö. *Doglioní*: Compendio, p. 768. U. itt, p. 769: „Íly módon ama bástya sarka megtörtévn, éjjel az ostromlók egy bárkán megközelítették, melynek segítségével hidat hevenyésztek és az üreget reggelre annyira kiszélesítették, hogy nyolc ember is elfért benne. sőt a falazást is lebontották és széthányva a földöltést, már a mellvédekre is felhágtak, de közben a védők az egyik ellenaknában két hordó puskaport gyujtottak fel, miáltal meghiusult a támadás.” v. ö. *Campana* id. m. II, 645. *Doglioní*: u. ott, p. 769: „Ugyanakkor a vár másik sarkán a Rába melletti (t. i. Magyar-) bástya homlokát egy akna segítségével megtörték s a falazást tizenkét ölnyi szélességben lebontották, úgy hogy az ellenség a várba hatolt, de Perlino visszavetette a támadást;” v. ö. *Campana*: II, 645. — Lásd még *Istvánfy*: id. m. p. 643.

⁶² Eredetije a firenzei *Biblioteca Nazionale* „Carteggio di Ferdinando I” csomagjában, filza 192. f. 114; kiadva *Promis*: „Misc. di Stor. Ital.” XIV, 657. (Lásd: I. függelék.)

⁶³ V. ö. *Óváry Lipót*: A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának Oklevélmásolatai, Budapest 1894, II. k. 1120, 1125, 1137. sz. regesztek Győr elestéről, továbbá Hardegget és Perlino kivégzéséről; az 1138. sz. eredetije San Clemente spanyol kir. követ 1575 júl. 4.-én kelt jelentése a simancsai levéltárban, Perlino utolsó vallomását tartalmazza, mely szerint Hardegget 12.000 frt.-ot és egy gyalogezredet ígért adni, ha az árulásban vele kezet fog. — Perlino védiratát „Relatione del Perlino ingegnere et sargente maggiore dentro la piazza di Giavarino del vero modo nel quale segiu la dedizione di quella città al Turco” c. alatt a vatikáni könyvtár „Cod. Urb. Vat. misc. No 816” jegyű kézírata őrzi.

megnyitjuk vele a Kereszténység összes városait,“ miért is „első dolga volt — írja Doglioni⁶⁴ — a falakat helyreállítani, valamint az összes védőműveket is, úgy hogy a város erősebb lön, mint valaha és sokkal alkalmasabb minden lehetséges ostrom kivédésére.“ Viszont a kereszténység sem nyugodott bele Győr elvesztébe és Miksa főherceg nyomban megkezdte a hadműveletet, melynek első etapja 1595 őszén Esztergom dicsőséges visszafoglalásával végződött. Ez ostrom közben, szeptember 27-én érkezett az esztergomi táborba Giovanni Francesco Aldobrandini vezetése alatt a 12.000 főnyi pápai segélycsapat, melyben többek közt a bolognai Federico Ghislieri dal Bosco kapitány és jeles hadimérnök nevével találkozunk, akinek nagy része volt Győr visszavételében⁶⁵ Később Miksa főherceg hívására Giorgio Basta tábornok Flandriából 8.000 főnyi vallon hadsereggel jött a vállalat segítségére, aki Aldobrandinival ismételtén is kísérletet tett Győr visszavételére, de a vár rengeteg falai normális haderő számára még ekkor is bevehetetlennek bizonyultak.⁶⁶ Basta ekkor a várnak csellel való visszavételére egy tervet dolgozott ki, melyet Flandriába való visszatérte után Pálffy Miklós hajtott végre huszáros bravúrral,⁶⁷

⁶⁴ Compendio universale : p. 772.

⁶⁵ A pápai segélycsapatra és magyarországi működésére nézve v. ö. a *Biblioteca Vaticana*-ban a „Cod. Capp. 164“ VII. és XI. sz. leveleit, s *Campana* : id. m. 723. l.-át. — Ghislierit illetőleg *Carlo Promis* : *Gl'ingegneri militari che operarono o scrissero a Piemonte dal 1300 al 1650*, „Misc di Stor. Ital.“ (Torino 1871), v. XII, pp. 606—34.

⁶⁶ Basta idevonalkozó hadműveleteiről : *Ciro Spontone* : *Attioni de' Re dell' Ungheria*, Bologna 1602, pp. 110—113. — Érdekes részletek olvashatók *Promis*-nál, id. mű pp. 609—10., Ghislierinek a torinói Egyet. Könyvtárban azóta elpusztult kéziratából. Jelen lévén ugyanis 1597-ben Győr megtámadásánál, megfigyelte, hogy — „nappal nem sikerült visszavenni azokat az ágyúkat, melyeket előző éjjel a vár mellvédjei irányába állítottak be, az ágyúpadokra ületett török ütegek elnémítására“ (Trattato che il difensore non puo contrabattere le batterie della espugnatori, ms. f. 19), említve továbbá, hogy látta ezúttal „amint egy Perugiából való vitézt egy török hátbatámadva, lováról lelökött, de csak jelentékenyen megsebesült s megszábadítottatott a mieinktől, akik megszalasztották az ellenséget“ (Discorsi militari, ms. f. 1(7). „Az tán — (1598-ban) — Győr megszállására mentünk, hol tudomásunk szerint csak 2600 főnyi török őrség volt s jól megásott táborhelyet készítettünk a Rábca mellett egy erőd védelme alatt, melynek meg kellett gátolnia az éjjel titokban érkező segítséget, miközben hírt vettük, hogy a vár védelmére nem kevesebb, mint 80.000 török harcos van érkezőben ; tanács tartatott s a javaslat szerint határozatott, melyet Gio. Franc. Aldobrandini és Giorgio Basta kérésére és rábeszélésére írásban is adtam... A törökök már 4 lega távolságra közelítettek meg minket, midőn hidat vetettünk s egy teljes napig tartott, míg Győr-Szigetre vonultunk, s innen a Csallóközbe, mikor is a hátvédet mi olaszok képeztük s t b. (Discorsi, f. 47, 50.) A hivatkozott írás : „Parere dato a Gianfrancesco Aldobrandini sopra cio che dovevasi fare nel 1598 dal Campo Cristiano sotto Giavarino, allorché 80 mila Turchi s'inoltarono al soccorso.

⁶⁷ Idevonalkozóan lásd Basta történetírójának állítását : *Ciro Spontoni* : *Historia della Transilvania*. Venezia, 1638. p. 59 ; „A legigazabb tény-

minek következtében 1598 március 28.-án a győri vár újra a keresztények birtokába került. A vállalatot maga Ghislieri beszélte el a királynak április 4.-én kelt jelentésében,⁶⁸ mely ez eseményre eddigelé a leghitelesebb forrásnak tekinthető, s mint ilyen, megdönti azt a téves véleményt, mely Schwarzenberg Adolfnak tulajdonította a vár visszavételének világraszóló dicsőségét, aki mint Dunántúl legfelsőbb katonai parancsnoka, egyszerűen kisajátította magának Palfy és Ghislieri eme haditenyének érdemét, melynél ő maga nem is volt jelen...

A foglalás okozta sérülések, különösen a Montesantobástya helyreállítása a francia La Marche építészre hárult,⁶⁹ aztán Perlino utódjául Caperano nevezetett ki, mint győri építészeti felügyelő.⁷⁰ Ebben az időben, jelesül 1599-ben fordult meg Győrött a vicenzai Vincenzo Scamozzi jeles katonai építész; tapasztalatait papírra is vetette, melyek megannyi jellemző vonással járulnak hozzá a vár arculatához. A jeles mérnök mindenekelőtt rosszalta a bástyaöv („recinti”) alacsonyágát, minek következtében „az ellenséges ágyútűz egy emeletől feljebb az összes házakat megrongálta, kivált a kastélyt és a dómot, amit sajnálattal tapasztaltunk.” Hasonlóképp helytelenítette, hogy „a vár két leghosszabb oldalán a bástyák a kötőgátak középeré helyezvék;” „egy modern erősségnél — úgymond — mi sem károsabb, mintha a bástyák és egyéb védőművek rosszul vannak elhelyezve, vagy ha kicsinyek és gyöngék; éppen ezért csodálkozni kell azokon, akik erősködnek, hogy ezek a védőművek ne legyenek nagyobbak, mint amilyenek Győrben.” Ez-

nek tartjuk, hogy maga Basta volt szerzője azon leleménynek, melynek folytán sikerült visszafoglalni a győri várat, miután e célból, ismételten megvizsgálta, s a császár elé javaslatot terjesztett mikéntjéről és módjáról, ahogyan e várat elfoglalni akarta, erős elhatározással kötelezve magát e vállalat végrehajtására, ha majd visszatér Flandriából. Azonban megelőzte őt Schwarzenberg, akivel Basta szintén közölte volt tervét, az egész világ előtt kisajátítva magának a dicsőséget és tiszteletet, más leleményének felhasználásával, Beszéli is, hogy mikor Basta hírért vette Győr szerencsés visszafoglalásának mely őt útközben érte, visszatérendő a császári udvarba, felsóhajlva így szólt: „O quanto questo pettardo, e l'altrui versatia mi toglie!” — miáltal utalni akart a hirre és dicsőségre, mely neki jutott volna osztályrészül, ha maga hajtja végre tervét.

⁶⁸ „Relatione della presa di Chiaverino” Firenze 1598, melynek egyetlen eddig ismeretlen példányára a firenzei Bibl. Nazionaleban bukkantunk. (Lásd: 2. függelék) — A visszafoglalás eseményének részleteit lásd Mohl id. művében, melyhez kiegészítésként v. ö. Doglioni: Compendio universale, pp. 834—6.

⁶⁹ *Wendelin Boeheim*: Urkunden und Regesten aus der k. k. Hofbibliothek, „Jahrbuch der kunsth. Sammlungen,” B X, Nr. 5573 szerint 1599 jul 20.-án „der kais. Baumeister La Marche, welcher die Petarden zur Einnahme Raabs zugerichtet”... stb. — Győri tevékenységére *Patakí* (id. mű 27. l.) is utal, de a tőle idézett forrásban nyomát sem lelmi annak.

⁷⁰ *Doglioni*: Compendio universale, p. 795 szerint már 1595-ben, Esztergom ostromakor: „Caperano ingegnere di S. M., che era in luogo del Perlino successo...”

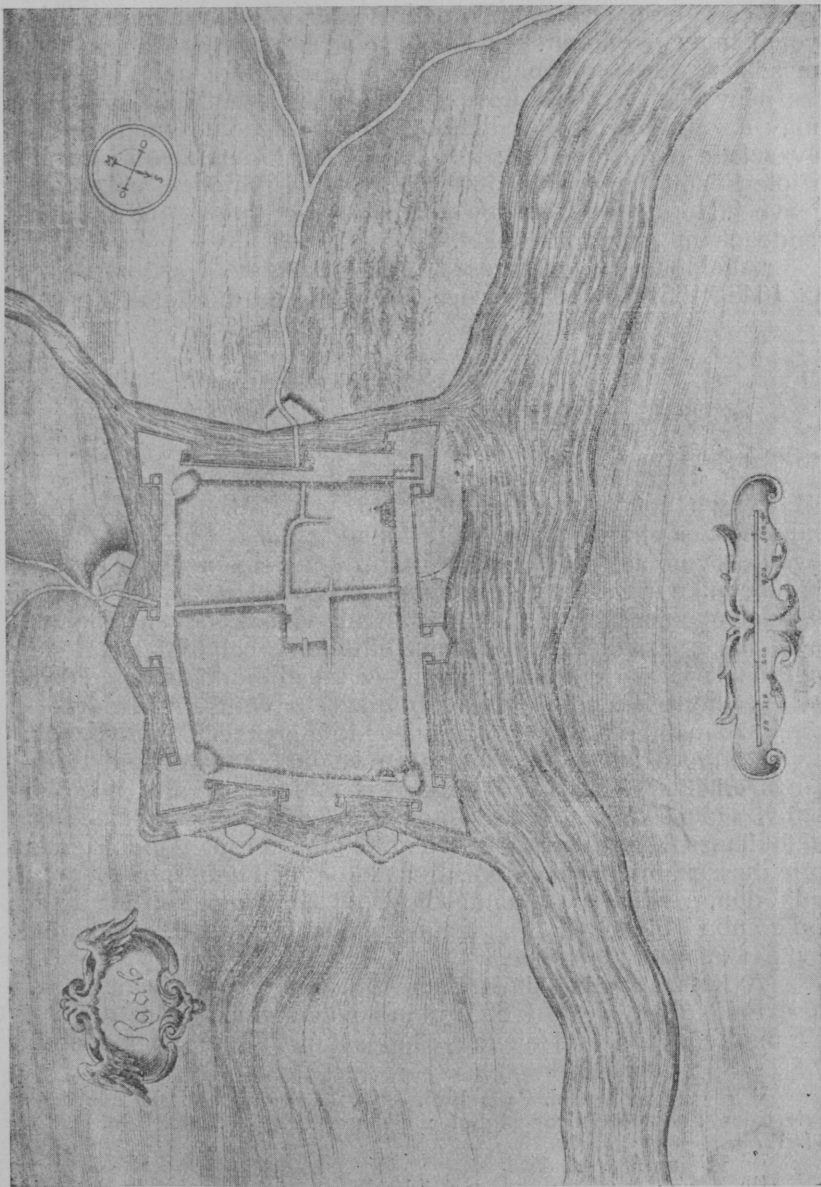
zel szemben igen szerezhető megoldásnak találta a Sforza-félbástyát, — dicsérve „a dupla-oldalakat, melyek egyike kijebb fekszik a másiknál, mint a Rába-mellett levő kötőgátnál láttuk.” Nemkülönböztetve dicséri „a szögletes ágyúpadokat („cavalieri”), melyek oldalai a contrascarpára és a bástyák homlokzatára néznek, vagy a tojásdad alakúakat és azokat, melyek alul piramisszerűen formálódnak, felül azonban kör alakúak, torkukban egyaránt alkalmas piacokkal, minő ágyúpadoknak Győrben találtuk kitűnő példáit.” Igen előnyös megoldásnak találta a mellvédeket is, „melyek kívül függenek avégből, hogy róla a contrascarpa taraját és lejtőjét is pásztázni lehessen, — mint ahogy Győrben láttuk, hol a mellvéd megett egy út is vezet a cirkáló silbak számára.” Továbbá — „a leszálló osztagok számára a bástyák és gátak alatt épített utakat, melyek a piacokba vezetnek s a föld alatt kígyóznak egyik helyről a másikra, hosszan és keresztbe, úgy hogy szükség szerint szolgálhatnak aknáknak, illetve ellenaknáknak képen, mint a Dunánál lévő sarok-(Montesanto-) bástyánál használták.” Kiemeli még a retesszel záródó kapukat, a felvonó hidakat, s azok sajátos szerkezetét, továbbá a vizesárkot, melyben élővíz folyik. Szóval az illusztris szakértő nemcsak a fogvatkozásokról beszél, hanem felsorolja az előnyöket is, melyek alapján nem habozik Győrt Bécs és Nancy váraihoz hasonlítani.⁷¹

Érthető tehát, hogy a törökök sem nyugodtak bele elvesztésébe, s ők is cselt eszeltek ki visszaszerzésére. Ugyanis 1605-ben, béketárgyalás ürügye alatt, ötven török kért bebocsátást a várba, s az őrség már be is engedte volna őket, ha idejében észre nem veszik, hogy a köd leple alatt vagy 3000 főnyi csapat lopózott a várhoz.⁷² Ez eseten okulva a bécsi diéta 1607-ben a következő cikkelyt iktatta törvénybe: „Mivel Győr szabadságából származik Győr és a közeli várak üdve, kell, hogy ezen vár kellőképpen helyreállítassék, mely célra 4.000 tallér rendeltetik.”⁷³ A török haderőnek a XVII. század elején egyre szembetűnőbb ellanygulása folytán azonban Győr stratégiai jelentősége is aláhanyatlott s az erődítési munkálatok csigalassúsággal haladtak előre. Louis Deshayes francia diplomata, aki 1621-ben Győrt is megfordult, könyvében a vár alaprajzát is közzétette (8 ábra), a következő leírással: „Alakja négyszögletes, négy nagy bástyával körülvéve és minthogy a védelmi vonalak túlhosszúak voltak, a bástyák közé paizsgátakat („ravlin”) építettek; a városnak kb. 3.000 lépés a kerülete és mindegyik sarkán egy földből és rőzséből készült „cava-

⁷¹ L'idea dell' architettura universale, Venezia 1714, pp. 189., 190., 191., 192., 193., 202., 212., stb.

⁷² Doglioni: Nuova aggiunta al Compendio storico universale, Venezia, 1622, p. 35.

⁷³ Doglioni. u. ott p. 64.

8. ábra. A győri erődítmények 1621-ben

1621. évi Győri váraképek. A Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteménye. Budapest, 1901.

lier" van, mely az egész erősségen uralkodik; ez téglával van borítva, azonban földtöltése („terre plain") kissé homokos. Ezenkívül van egy másik hibája is, t. i. a kötőgátak túlságosan egyenesek és ezért egy ágyúpadot építve meg lehetne akadályozni, hogy a várbeliek a két bástyát és a kötőgátat használhassák. A város közepén van a gyülekező tér, mely 110 lépéses négyszög" stb.⁷⁴ A kevésbé szakszerű leírásból kitetszik, hogy az egyébként jeles diplomata, a középső bástyákat összevetesztette a rivellinékkel, melyek meglétét csakugyan igazolja a tőle közölt kép. E külső védőművek szarvmódra voltak képezve („Hornwerk"), de oly kezdetlegesen, hogy 1661-ben elrendelték megsemmisítésüket.^{74a}

Általában az építkezések, úgy látszik, nem szüneteltek, s az 1648-, 1651- és 1652-es évekből téglák is maradtak fenn.^{74b}

6.

A külső és a földalatti védőművek felépítése s a vár befejezése 1660 és 1671 között

A vár építése közben eltelt idő nagy lépést jelent az ostromrendszer fejlődésében, mely főleg a messzebbható ágyúk révén, a várépítéssel terén is újabb követelményekkel járt. A haditechnika újabb és újabb vívmányai következtében, a korábbi elsőrangú erősségek többé már nem voltak bevehetetlenek, miért is az elavulás veszélyének elhárítása céljából a katonai mérnökök főleg odatörekedtek, hogy külső erődök szaporításával az ellenséget minél távolabb tartsák a vártól, s vívóárkokban való előnyomulását földalatti védőművekkel akadályozzák. Az új háború fenyegető lehetősége végre Lipót császárt is rákényszerítette — „hogy a birodalom fontosabb várai mielőbb felülvizsgáltassanak, avégből, hogy a védőműveket korszerűen átalakíthassák és hogy a védelemről idejekorán gondoskodás történhessék, miért is Itáliából, hol akkor mint tábornok-mérnök működött, a nagytapasztalatú Giovanni Giacomo Tensini a birodalomba hívatott", hol felülvizsgálta a várakat, mindenütt javításokat szorgalmazva.⁷⁵

A korszerű átalakítást első sorban a győri vár kívánta meg, mert Ersekújvár eleste (1663) után nyilvánvalóvá lőn, hogy a feltámadt török haderő félelmes csapását újra Győrré fogja mérni,

⁷⁴ Voyage en Levant, Paris 1624, — V. ö. Pfannl J., Újabb adalékok a Régi ábrák és képek Győr váráról c. cikkhez. „Győri Szemle" III. (1932) évf. 127 l.

^{74a} Villányi: id. mű 55. l.

^{74b} Pfannl: A győri vár és téglái 10. l.

⁷⁵ Galeazzo Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo Cesare, Vienna 1670, v. II. p. 106.

mint egyetlen akadályra, mely útjában feltartóztathatná. „Nagy haditényekre vállalkozva — elmélkedik Gualdo Priorato — igazán helytelen volna hátrahagyni egy ilyen jelentékeny erősséget, mely fekvésénél és nagyságánál fogva képes volna megsemmisíteni az ellenség tervét, viszont e nélkül a Székesfehérvár, Esztergom és Buda felől nyomuló hadsereg számára lehetlenné válnék a szabad felvonulás, megszerzésével pedig minden akadály nélkül és teljes biztonsággal juthatna Bécs alá, mivel közben nincsenek sem várak, sem hegyek, sem erdők, sem folyók, melyek feltartóztathatnák. Ezzel szemben a Duna másik oldalán egy hatalmas hadseregnek szinte lehetetlen volna Bécs alá nyomulnia, mivel nem kisebb akadályt kellene legyőznie, mint a Csallóközt, Komárom, Nagyszombat és Pozsony váraival, nem különben hegyeket és erdőket, melyek azt a vidéket borítják, aztán Morvaországon kellene keresztül hatolnia és újra átkelnie a Dunán! Még hozzá nélkülöznék városait, amelyek támogathatnák: Eger tulságosan messze, Buda és Esztergom a Duna másik partján, úgyhogy annyi akadály leküzdése hosszú időt venne igénybe. Ellenben Győr elfoglalásával minden meg lenne könnyítve és a vállalat sem volna olyan kockázatos.”⁷⁶

Ebben az időben gróf Montecuccoli Rajmond tábornagy volt Győr várparancsnoka (1660—76), egyúttal a dunántúli haderő fővezére,^{76a} aki a védelmet illetőleg részletes javaslatot terjesztett a Haditanács elé, melyben egybefoglalta Győr megerősítésére vonatkozó irányelveit is.⁷⁷ Szerinte, a hatalmas ostromágyúkkal operáló törökkel szemben, legcélszerűbb eljárás a magyar várakat Bréda, Goll, Herzogenbusch, Maestricht erődjeinek példájára, részben külső, részben földalatti védőművekkel felszerelni, melyek megakadályozhatják a bástyaöv szétrombolását. „Ezen munkálatok irányítását — írja Gualdo Priorato — báró Francesco Visconti, Ófelsége ezredes-mérnökére bízta, aki a katonai pályán hosszú gyakorlattal rendelkezett. Igen fontos erődítmények épültek itten (t. i. Győrben) és mivel a töröktől fenyegetett várak hathatós védelme a nagyszámú és sokféle kitűnő védőművekben határozódott, ezeken dolgoztak szakadatlanul, úgyhogy a vár rövid idő alatt ostromálló állapotba jutott.”⁷⁸

⁷⁶ U. ott II, 268.

^{76a} Életére és működésére v. ö. *Severino Zanelli*: Il Montecuccoli capitano e scrittore „Rivista Militare” 1882. évf.; *Cesare Campori*: Raimondo Montecuccoli, Firenze 1876; *Tommaso Sandonini*: Il gen. Raimondo Montecuccoli, Modena 1914.

⁷⁷ A M. Tud. Akad. könyvtár „Tört. fol. 64” jegyű kézirat 264 l.; ismerteti *Villányi* id. mű 51—52 l.

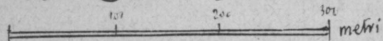
⁷⁸ Id. mű II, 268. — *Pfannl Jenő* ny. alezredes közli velünk, hogy egy vasmegeyei grófi család levéltárában okmányokat talált, melyekből kitetszik, hogy *Francesco Vimes* atyja a skóciai Mac Duff nemzetségből származott, de hazájából kivándorolva, Itáliában telepedett meg, hol családot alapított.

Francesco Vimes skóciai eredetű olasz hadimérnök volt, akinek győri építkezéseire vallanak már a Luigi Gonzaga várparancsnok (1658—60) nevével jelzett téglák is. A tervezett új védőműveket részletes alaprajzban (9. ábra) határozta meg, mely építészeti fejlődésének immár harmadik fázisában szemlélte a győri vár arculatát.⁷⁹ Ezen az alaprajzon mindenképp elölrre kell vennünk a bástyaöv északi homlokzatának időközben történt átalakítását. A Kastély-bástya keleti oldala megmaradt ugyan változatlan állapotában fül nélkül, északi homloka elé azonban egy gátat emeltek; a Duna-bástya keleti oldalát pedig teljesen kiképzetlenül hagyták, illetőleg „centrális piattaforma”-vá képezték. Egyébként a két kötőgát elé egy-egy alacsony, törpe-gátat („false braghe”) emeltek. A vár arculatának új vonásai azonban a külső védőművekben tűnnek ki, melyek a Rába medrében és a vizes árokban két sorban, a bástyák előtt kettesével, a kötőgátak előtt pedig egyesével szögeltettek ki. Az egészet dél és kelet felől sáncgyűrű övezte, melynek végső nyulványai a külvárosba és a szigetbe is behatoltak. Észak felől, a Rábca torkolatától a vár legszélsőbb keleti sarkáig, a Duna jobb partján vízbe vert cölöpsor („pali-zata”) volt hivatva a folyam sodrának meggátolására. A védőműrendszert nyugat, dél, és kelet felől a kötőgátak előtt egy-egy, összesen öt pajzsgát („rivellini”) s velük egy sorban a bástyák előtt hat fedőgát („contraguardia”), ezek előtt pedig a déli és keleti oldalon egy-egy félhold („mezze lune”) alkotta, melyet a Magyar-bástya déli homloka előtt egy „opera a corna” a nyugati előtt viszont, s ugyanígy a Kastély-bástyánál is egy-egy szakasz „contrascarpa” pótolta. A védőműveket, egyenként és összesen, a Rába vize folyta körül, melynek túlsó partján illetőleg a „contrascarpa” falán, körbe vezető út („cammino di ronda”) futott végig, melynek mellvédjei a Közép-bástya előtt fűrész fogak mintájára voltak képezve. A külső védőművek a Közép-Új-, Császár- és Magyar-bástyánál 163, 156, 153, illetőleg 166 öl, vagyis cca 300 méterrel tolták kijjebb a „contrascarpa”-t, melynek magassága az árok fenekétől 3—4 m. volt, míg a védőművek egyre fokozódó 7—8 m magasságban követték egymást, úgy hogy azok egymás felett s valamennyiök felett pedig a bástyaöv és a rajta levő ágyúpadok uralkodtak. Megjegyzendő, hogy a külső védőművekkel és a contrascarpával a közlekedés aknajaratok útján történt, melyekre az árkon túl ke-

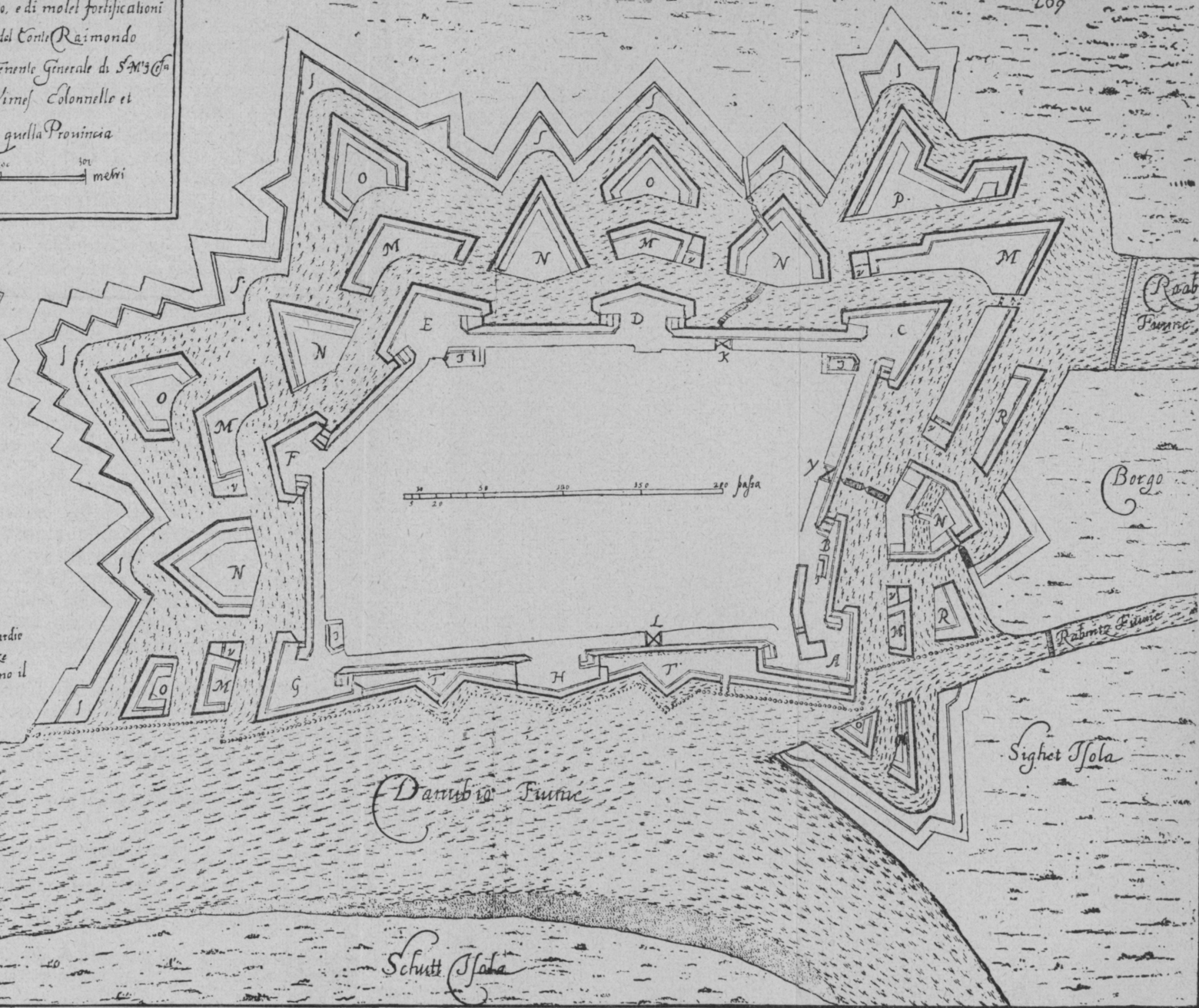
lt született a szóban levő Francesco, aki Velence szolgálatában, mint katonai mérnök, Kardina ostrománál is részt vett, s 1640-ben lépett Győrött császári szolgálatba, melyből 1681-ben, mint altábornagy vonult nyugalomba. Magyarországi szerepéről Gualdo Priorato érdemlegesen tájékoztat.

⁷⁹ *Gasparo Bouttats: Description exacte del Royomes d'Hongrie, Anvers 1685, p. 146. — Vincenzo Coronelli; Corso geografico universale, Venezia, 1692, f. 192. — Gualdo Priorato: id. m. II, 269.*

Giauertino restaurato, e di mole fortificazioni
 esteriori munito per ordine del Conte Raimondo
 Montecuccoli Luogo Tenente Generale di S.M.^a C^a
 dal Baron Francesco Vimes Colonnello et
 Ingegniere Generale di quella Provincia

- A Baluardo del Castello
- B Mezzo Bastione
- C Baluardo d'Onaara
- D Baluardo dell'Imperatrice
- E Baluardo Nuovo
- F Baluardo di mezzo
- G Baluardo Monte Sento
- H Baluardo del Fiume
- I Cavalieri
- Y Porta di Vienna
- K Porta di Weyßenburg
- L Porta del Fiume
- M Contraquardie
- N Riuellini
- O Mezzo lune
- P Opera a Corna
- Q Doi Caponere
- R Contra scarpe con Fosso
- S Contra scarpe
- T Falsa braga al Fiume
- U Piazza basse alle Contraquardie
- V Cavalieri Riuellini Meze
- W Contraguardie prendono il nome dal Bastione adoro piu vicino

9. ábra. Francesco Vimes 1661-i tervrajza a györi várról és külső védőműveiről

let felé kihelyezett két koffer („caponieri“) is vall.^{79a}

A Vimes mérnök vezette munkálatok szakértői szemláját Giovanni Giacomo Tensini ejtette meg, akinek jelentése pontos képét nyújtja a vár 1664-i állapotának.^{79b} E szerint „a bástyaöv jól égetett téglából épült, földtöltései alatt pedig szépen és erősen boltozott kazamatákkal van ellátva.“ A vár árka azonban betömődött és eliszaposodott, úgyhogy mindenütt mélyebbre, sok helyen pedig szélesebbre kell ásni s egyáltalán az árok külső oldalát mindenütt ki kell falazni. A pajzsgátak, melyek nagyrészt már elkészültek, földtöltésekből állottak, falazva csak a kapuk előttiiek voltak. Kívánatos azonban ezeknek a védőműveknek száraz árkait mindkét oldalukon kifalazni, hogy az ellenség ne közelíthesse meg azokat aknáival, melyekkel szemben a rejtett oldalárkok képzését ajánlja. A „caponierek“ mindkét oldalukon kőből építendő, alacsony bolthajtással s szelölő nyílásokkal ellátott erős tetőzettel, de csak két lábnyra emelkedhetnek a talajszint fölé, úgyhogy a lövőrések a földszínevel egy magasságban legyenek, mivel pedig a szakértő szerint a külső erődök már nagyjából elkészültek, voltaképp csak a még meglevő régebbi tökéletlen védőművek elhordása, az árkok tökéletesítése és az aknafolyosók képzése maradt hátra.

Mindennek végrehajtása esetén a győri vár kétségtelenül Európa egyik leghívalóbb erőssége lett volna, de a jelek arra mutatnak, hogy Montecuccoli szentgotthárdi győze-mével (1664 aug. 1.) elhárulván Győr felől a veszély, az erődítési munkálatok — sajnos — elernyedtek. Még serényen folyt a munka, mikor Evlia Cselebi török világjáró 1664—66-iki magyarországi utazása alkalmával módot talált arra, hogy a győri várat is szemügyre vehesse, melyről személyes tapasztalatai alapján a következőket jegyezte fel:⁸⁰

„A 935-ik évben Szulejmán khán személyesen jelent meg Bécs ostromára, miközben ezt a várat (t. i. Győrét) felégette: innen származott Janik vár neve, mely égett várat jelent. Aztán Ferdinánd király e várat nem palánkká, hanem erős építkezésű szép várrá tette.“

„Győr vára négyszög alakú, erős téglapítkezésű szép vár,

^{79a} Félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy a „caponiere“ szónak országok szerint más és más értelme van. Olaszországban a glaciis lábához teit, földbesülyesztelt kazamatát értették rajta. A cs. és kir. hadseregben pedig az árok két partja közötti fedett átjárót jelentette. Végül Németországban azt, amit a cs. és kir. hadseregben „Grabenkoffer“-nek hívtak.

^{79b} *Gualdo Priorato*; id. m. II. 106. — A jelentés a Magyar Tudományos Akad. könyvtárában „Tört. f. 64“ jegyű kéziratában Nr. 24 alatt. Ismerteti *Villányi*, id. m. 55 l.

⁸⁰ *Karácson Imre*: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664—1666, Budapest 1908, 140—45. ll.

melynek árkaiban az alapok fürdőkupola vastagságú kövekből készültek. Hét kiszögellésénél hét iszkenderi bástyája van. Az árkon kívül is még hét bástyája van, s ezek nagyon erős bástyák, mert mindegyik egy-egy erődítmény a várra nézve. Győr árkaiban kívül ugyanis, azon a síkon, hol Szinán basa ágyúit elhelyezte és a földet felásatta, hat alacsony földbástya van, melyek mindegyike ezer ördögséggel épült s a földalatt egyiktől a másikhoz vezető utak, alattuk pedig többszörös aknák vannak. Az ostromsáncokba vezető helyeken hosszú ideig való harcolásra és késleltetés végett épültek eme bástyák. Ha azonban aknáikat megtalálják, akkor az oszmánli seregnek könnyű munka lesz ezeket a bástyákat vízbe süllyeszteni és ágyúval lerombolni. Ezeknek az alacsony földbástyáknak nincsenek ugyan lövöldözésre alkalmas magaslataik, de azért könnyűszerrel lehet melőlük ágyúkat helyezni."

"A vár kerületét nem mérhettem meg, mert a hitetlen örök megakadályoztak benne, de ők azt mondják, hogy 16.000 könyökű, s ez igaz is lehet, mivel csupán az árkon kívül álló bástyákat 12000 lépésre számítottam. A Duna partját sem mérhettem meg mivel a Rév kapu felől a folyó érinti a vár falait.

"Kapui: a déli oldalon a Szentmártoni-kapu, melyet Fehérvári- vagy Esztergomi-kapunak is mondanak, befelé nyíló girbe-görbe háromszoros vaskapu, melybe bemenve, az árok feletti hidat meglépkedtem s teljes 200 lépés volt; nyugati oldalra néz a külvárosi (t. i. Bécsi-) kapu, melynél szintén girbe-görbe boltozatok alatt kell átmenni; van még ezeken kívül egy harmadik is, t. i. a Duna partján lévő Rév-kapu.

"A vár keleti részétől egész a széles bástyaig menve, a vár egész hosszúsága 2000 lépés, melyen egy nagy főút van, két oldalán alacsony palotákkal. E paloták mindegyike alatt pince van, hová ostrom idején az asszonyok és a gyermekek menekülnek.

"A német palota (t. i. az egykori püspöki lak) előtt egy tágas tér van, s ott van egy pokol mélységű börtön (t. i. a török-pince), tele mohamedán foglyokkal. A börtön mellett egy mesterséges kút van, hol kerekkel, anélkül hogy az ember a vödörhöz nyulna, a vizet felhúzzák. Érdekes látvány ez."

"A vár három oldalán az árok mindenütt 90 lépés széles és 40 rőf mélységű, úgyhogy benne nagy szállító hajók járhatnak."

Ebben az időben tehát az árok még mindig régebbi állapotában volt, s a külső védőművek is szárazon voltak, melyek száma még korántsem haladta meg a húszat. Bizonyos azonban, hogy Montecuccoli parancsnoksága idején, habár lassacskán, mégis haladt a munka; az építkezésnél felhasznált téglák, már amennyire az előkerült példányokból kitetszik, részben Montecuccoli nevének jegyeit, részben az ő parancsnok-

ságának idejére valló évszámokat viselik.⁸¹ E munkálatok folyamán — sajnos — Vimes és Tensini elgondolása több irányban csorbát szenvedett: a külső védőművek árkait nem falazták ki s a „contrascarpa” sem érte meg követel való burkolását. Egy állítólagos felirat, mely egykor a Fehérvári-kapun lett volna, az építkezés befejezését 1671-re tette.

7.

Győr vára és környékének későbbi erősítései a XVII. században.

Olyan természetű konstrukcióknál, melyek a technika fejlődésénél fogva már eleve magukban hordják az elavulás csirait, nem lehet befejezésről beszélni. Különben is a győri vár, mely immár másfél évszázadon át ki volt téve a hadjáratok ismételt csapásainak, hosszú fennállásának következményeként egyre-másra felmutatta a XVI. századi bástyaövi fogyatkozásait, melyek megszüntetése annál égetőbbben szükséges volt, mivel a felelevenedett muzulmán haderő újra Bécs felé irányította útját.

Ilyen körülmények között a Hermann bádeni őrgróf vezérlete alatt álló császári hadsereg egyik szárnya, melynek parancsnoka Enea Caprara tábornok volt, 1682 őszén Lipótvár táján ütött tábor, hol egy szép napon gróf Luigi Ferdinando Marsili jelentkezett szolgálatra a tábornok előtt, aki a bolognai nemest, közlegényi minőségben Győrbe osztotta be.

— „Késedelem nélkül Győrbe siettem — írja önéletrajzában⁸² — hol Giovanni Millner ezredes, lévén a parancsnok, végtelen udvariassággal lehetővé tette számomra, hogy csapattában hat hónapig eleinte mint muskétás, majd káplár, s aztán őrmester szolgálhattam... Ezalatt szabad időmben arra törekedtem, hogy megismerjem a vár erősségét és gyengéjét, s rajzot és véleményt szerkesztettem róla, melyet elküldöttem Caprara grófnak, hogy megmutassa a vezérkari főnököknek, amit meg is tett, az első munkámból oly kedvező ítéletet alkotván rólam, aminőre rá sem szolgáltam.”

⁸¹ A Montecuccoli alatt használt téglák jegye: RGVM (= Rajmund) Graf von Montecuccoli) évszámmal; eddig 1660-, 1661-, 1666-, 1672-, 1673-, és 1676-os évszámok fordulnak elő. A Duna-bástya romjaiból 1661-es és 1663-as, a Fehérvári kapuból 1666-os, a Radó-teret nyugaton körülfogó Rába-mederben alacsony vízállásnál még ma is látható falmaradványokból 1669-es, 1672-es jelzésű téglák kerültek elő. V. ö. Pfannl: A győri vár és téglái 7., 10—11. ll.

⁸² *Emilio Lovarini*: Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili, Bologna 1930, p. 39. — Életére lásd még *Giovanni Fantuzzi*: Memorie della vita del Gen. C. Luigi Ferdinando Marsigli, Bologna 1770, továbbá a Memorie intorno a L. F. Marsili (Bologna 1930) c. emlékkönyvben összeállított irodalmat.

Ebben a jelentésben.⁸³ mely 1683 március 8.-án kelt, Marsili. röviden vázolja a vár fekvését és környékét, a védőművek akkori állapotáról szól, s a hibákról, melyek szerint „részben hanyagság folytán, részben a hely természete miatt, vagy azért jöttek létre, mivel a bástyaöv építéskor rosszul készítették elő a talajt.” A Rába fővénye egyrészt betemette az árkot. a folyó pedig eltérülve eredeti medréből, bő vizével azt az oldalt mossa legjobban, amelynek legkevésbé van szüksége ily oltalomra. Azonban mindezek felett a Kastély-bástya állapota aggasztó, „tele lévén repedésekkel, közepes erejű ágyútűz hatása alatt is romba dőlne.” Tanácsosnak tartja egyébként, hogy a mellvédeket legalább két lábbal szélesítsék, a hiányzó ágyúpadokat megépítsék, nemkülönben kijavítsák a fedett utakat, melyek — igen helytelenül — cölöpsor nélkül készültek. Azt is kifogásolja, hogy a vár alatti térszín tele van mélyedésekkel és emelkedésekkel, melyek csak az ellenségnek nyújtanak a táborozásra lehetőségét. A jelentés aztán javaslatot tesz a tökéletlenségek kiküszöbölésére; ajánlja a sütőházak szaporítását, raktárak biztosítását bombázás ellen s a porház szétosztását, nehogy esetleges robbanás következtében a vár lövészer nélkül maradjon. Ajánlatosnak tartja továbbá sok föld felhalmozását a várban, hogy végszükség esetén készen álljon fedezékek építésére, nemkülönben javasolja egy kis erőd építését annak a hajóhídnak a fedezésére, mely a közlekedést biztosítaná Pozsony felé

Marsilinek sikerült csakhamar magára vonnia a magyar haderők főparancsnokának, gróf Esterházy Ferencnek figyelmét is: „Az altábornagy — vallja önéletréisaiban — nagy szeretettel viselte el állandó látogatásaimat, bőven tájékoztatva Magyarország általános viszonyai felől, kiváltképp a győri hadkerületről és a határ természetéről, hol is a legfontosabb rész a Rábaköz lévén, megengedte, hogy személyesen is megvizsgálhassam. Erről a szigetről akkor egy igen részletes térképet készíttettem, s azt neki megmutattam visszatérésem után, melyre nemsokára a fővezér látogatása következett, aki egyenesen azért jött Győrbe, hogy a várat megszemlélje, s a védelemre szükséges dolgokkal ellássa. A tanácskozásban a Rábaközre vonatkozóan, biztos támaszpontul az én térképem szolgált, sőt a badeni őrgróf még szükségét is érezte, hogy meghívjon a tanácsba és személyesen hallja nézetemet.”⁸⁴

⁸³ A bolognai Egyet. könyvtárban, Marsili-kéziratok LXXXI. k. 49—54. ll., a köv. megjegyzés alatt; „Questa fu la prima occasione che ebbe il Gen. te Marsigli, (quando era semplice caporale nella guarnigione di della piazza) di farsi conoscere, e per questa scrittura gli fu data una compagnia d'infanteria.”

⁸⁴ Lovarini: id. kiad. p. 40, — Esterházy és Marsili viszonyának jelentőségéről v. ö. *Iványi Béla*; L. F. Marsili primo esploratore della grande pianura ungherese. Bologna 1930 p. 13.;

Megjegyzendő, hogy Hermann bádeni örgróf egyúttal győri várparancsnok is volt (1682—92), s mint ilyen később megbízást adott Marsilinek a Rába folyó megvizsgálására: „Megvizsgáltam tehát — írja — az egész folyót, mind mélységét, mind partjának minőségét és minden szakasznál megvizsgáltam, mennyiben volna hasznosítható védelem céljaira; aztán a természetes helyzetről egy részletes jelentést szerkesztettem, nemkülönben egy tervezetet a megoldható lehetőségekről.”⁸⁵ Lodovico Marinelli⁸⁶szerint — „e jelentés valósággal egy hadföldrajzi monografia, s mint ilyen ragyogó példája a világos és pontos előadásnak,” melyben — Giuseppe Bruzzo⁸⁷ szerint, — „egy új és igazi hadföldrajzi tudomány magvai csíráznak.” E jelentés hatása alatt a Haditanács megbízta Marsilit, hogy gróf Draskovich Miklós közreműködésével megvalósíthassa tervét a Rába-vonal megerősítésére. „A helyszínre érkezve — így emlékezik⁸⁸ — hol épp a megye-gyűlés ülésezett, Draskovich elnöklelte alatt, hozzáláthattam a munkálatokhoz s több gátat emeltem keresztbe rakott cölöpökből, a folyó partját pedig még meredekebbre ásattam, s a környék erdeit irtattam, hogy a kivágott törzsekből áthatolhatatlan palánkot alkossak; munkaerő sem hiányzott, mert terveim végrehajtására nem kevesebb, mint 12,000 ember állott készen.” Majd a lotharingiai herceg utasítására, ki a közeledő török sereget itt akarta fel tartóztatni, a Rábaköz erősítésére sietett, „hol — mint állítja — ütegsáncokat készítettem s a szükséghez képest elrendelvén különféle hidak lerombolását, újak építéséhez láttam, melyek Ásvány mocsarai felett Győrrel biztosították a közlekedést, hová a herceg, mint nékem elárulta, seregével jönni szándékozott.”

Eközben, 1683 június 28-án, Kara Musztafa seregének elővéde Győr-Szent Mártonba érkezett, melynek erődjait felrobbantotta, míg a keresztény tábor a Rába és a Rábca között, a győri várral szemben helyezkedett el. Marsili tehát, aki időközben kapitánnyá lépett elő, a Rábaközben volt, ahová július 1-én gróf Batthyány Ádám is megérkezett csapatával. „Ez éjjelen — tanusítja az önélelírő⁸⁹ — tanácsot tartottunk, melyen mindenkinek a helye kijelöltetett, mivel nyilvánvaló volt, hogy a következő nap elkerülhetetlen az összeütközés; nekem a savoyai dragonyosokkal, s a győri várparancsnok derék huszárjaival, az ásványi mocsarak védelme jutott osztály-

⁸⁵ U. ott pp. 40—41, Maga a jelentés a bolognai Egyet. könyvtárban, Marsigli-kéziratok LVII. k. 109—19. II.

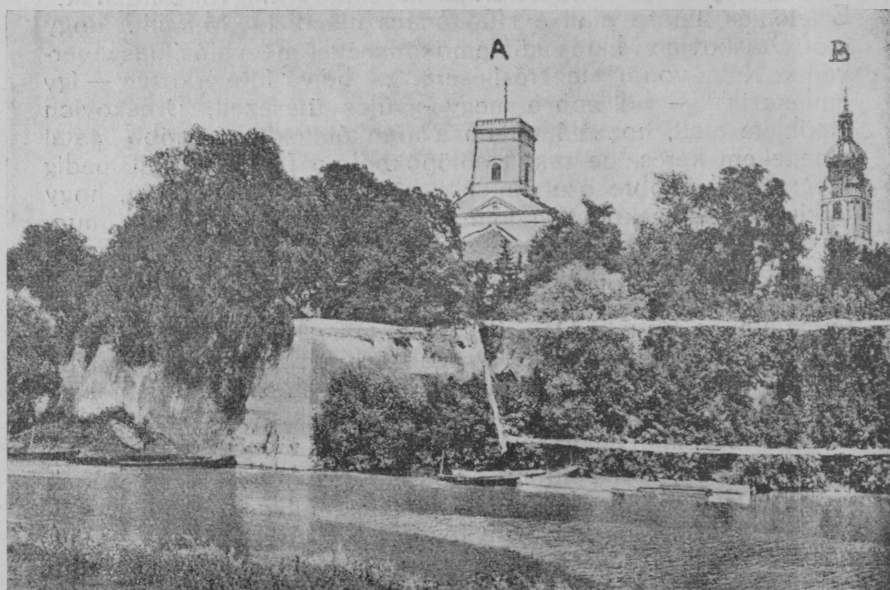
⁸⁶ Luigi Ferdinando Marsili uomo di guerra, „Memorie intorno a L. F. Marsili,” p. 30.

⁸⁷ L. F. Marsili — Nuovi studi sulla vita e sulle opere minori, Bologna 1921, pp. 32, 34.

⁸⁸ *Lovarint*: id. kiad, pp. 40—43.

⁸⁹ U. ott, p. 44.

részül, mint amely helyre a törökök elsősorban pályáztak, hogy elvágják a közlekedést köztünk és a hadsereg közt". Az előrelátott ütközet csakugyan bekövetkezett mialatt Adana és Aleppo beglerbégjei állítólag 20,000 emberrel valóssággal előzönlöttek a Rába és a Rábca között, úgy hogy a keresztény sereg kénytelen lévén visszavonulni, a gyalogság a várba menekült, a lovasság pedig a Rábcan át vette útját. Az ütközetben Marsili török fogságba esett: „Meztelenre vetkőztetvén, csak harisnyámat hagyták meg a tatárok, s egy szál köpenyben, mely tele volt tetvekkel, állandóan gyalog hurcoltattam, inkább a halált, mint az életet kívánva”.⁹⁰

10. ábra A ma is fennálló Kastély-bástya.

A nagyvezér ekkor megadásra szólította a győri várat, de a parancsnok azt a ravasz tanácsot üzenve válaszol, hogy vivja meg előbb Bécsset, aztán majd kardcsapás nélkül birtokába veheti Győrt is. A török haditanács végül is úgy döntött, hogy mellőzve ezúttal Győr ostromát, Bécsset támadja meg és július 7-én megindult a császárváros felé, mely nagy hősiességgel állta az ostromot, míg nem Sobieski János lengyel király szeptember 9-én, falai alatt megfutamította az ostromlókat. . . „A hold felkeltekor — emlékezik Marsili⁹¹ — az éjszakában tűn-

⁹⁰ U. ott, p. 45.

⁹¹ U. ott, p. 52. — Marsili fogságának történetét önéletrajzán kívül is.

döklő fénynél folytatta menekülését a megvert sereg, a Rába és a Rábca hidjain át hanyatt-homlok futva, melyeken csak az Isten tudja, mily veszély fenyegetett, elveszni korbácsütések közepette, a lovak patái alatt, szédületes futás sodrában, mert úgy rohanták meg a hidakat, mintha a tulsó oldalon szabaddulás várná őket...“ Kevéssel utóbb a diadalmas lengyel király is Győrbe érkezett, hol ámulattal telt el a város hatalmas erődtímenyének láttán.

Aztán Marsili, kiszabadulva a török fogságból, a Haditanács rendelkezése folytán újra Magyarországra jött: Győr, Esztergom, Komárom és Visegrád várainak restaurálására.⁹² Győrbe 1685 májusában érkezett, Burckhardt hadimérnök és néhány aknaásó munkás kíséretében, remélve, hogy a Szentszék anyagi támogatása révén sikerül a várat helyreállítani, két évvel előbb elgondolt tervei szerint.⁹³ Ez ügyben Buonvisi bécsi nuncius támogatására is számíthatott, akinek közbenjárása folytán a Haditanács ezredessé nevezte ki Marsilit, sőt jelentős összeget utalt ki számára, melyet a bolognai ezredes a győri várra két év előtt fordított költségei fejében nyugtázott. Mindazonáltal elállott Győr megerősítésétől, s az esztergomi vár helyreállítására sietett, s útja többé nem is vezetett abba a városba, hol magasba lendülő katonai pályáját kezdte.

Kétségkívül Marsili győri építkezéseire vallanak a bádeni Hermann várparancsnok nevével jelzett téglák.⁹⁴

8.

A győri vár pusztulása és maradványai.

Buda visszavétele (1686) után a hadműveleti súlypont hova-tovább dél felé tolodott, minek következtében a győri vár stratégiai jelentősége is mind inkább hanyatlott; s hogy a karlowitzi béke (1699) örökre megpecsételte a tizenhatéves háború dicsőséges eredményeit, Győr örökre megszűnt bástya lenni a nyugat felé törő ozmán áradat ellen. A kurucvilág során csak 1705-ben és 1707-ben jutott kisebb szerephez s midőn

részletesebben megírta; kiadva a *Conventiones inter E. D. Co. Aloysium Ferdinandum Gen. Marsigli, et homines archiconfraternitatis S. Mariae de Nive* (Bologna, 1727) c. kötetben.

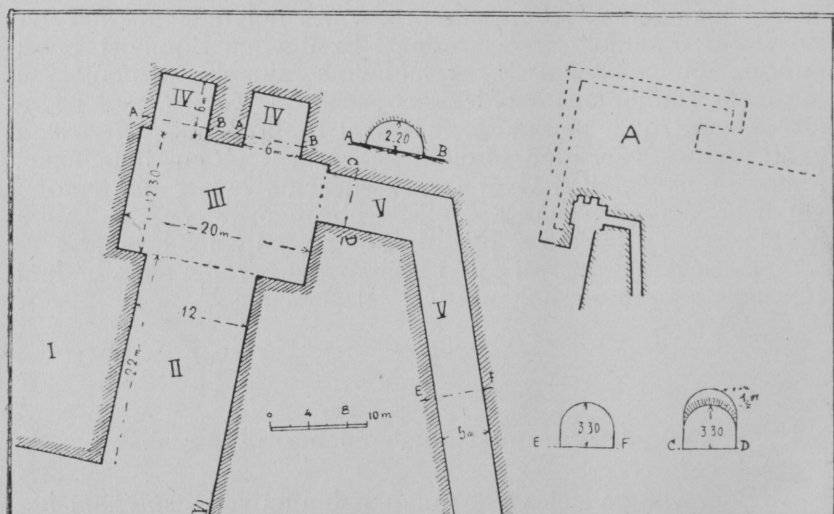
⁹² *Kriegs-Archiv*: HKR. 1685. Prot. Reg., fol. 211. — Visegrádra nézve: u. ott. f. 212.

⁹³ V. ö. *Andrea Veress*: Il conte L. F. Marsili e gli Ungheresi, „Studi e Memorie per la Storia dell'Università di Bologna”, Bologna 1930, p. 88 és u. ö., Il conte Marsili in Ungheria, „Corvina” anno X. (1930), p. 6.

⁹⁴ *Pfannl*: A győri vár és téglái, 12. l.-on csak egy ilyen téglát idéz, melynek a jegye PHMVB. (= Prinz Hermenn Markgraf Von Baden), évszáma 1684.

felkelt a szatmári béke napja (1711), a magyarországi várak többé nem szolgálhattak gátul a nemzet és az uralkodóház között. A nyugati műveltségnek sem volt szüksége Győr falaira, mióta a Duna alsó vonala lett természetes határa a Habsburg-birodalomnak.

Elavulásának ebben a gyászos korszakában Badeni Lajos (1692—99), Heister Siegbert (1707—18), Althan-Gundaker Lajos (1718—40), Ingram József (1751—61) várparancsnokok idejére valló építkezések, melyek bizonyára inkább a városban eszközöltettek, már csak az enyészet pusztító munkájával küzdöttek a várban.⁹⁵ Aztán, hogy 1784-ben megszűnt szolgálni eredeti rendeltetését, átengedték a pusztulásnak és ügyet sem vetettek javítására. Csak Napoleon közeledtének hírére reakti-

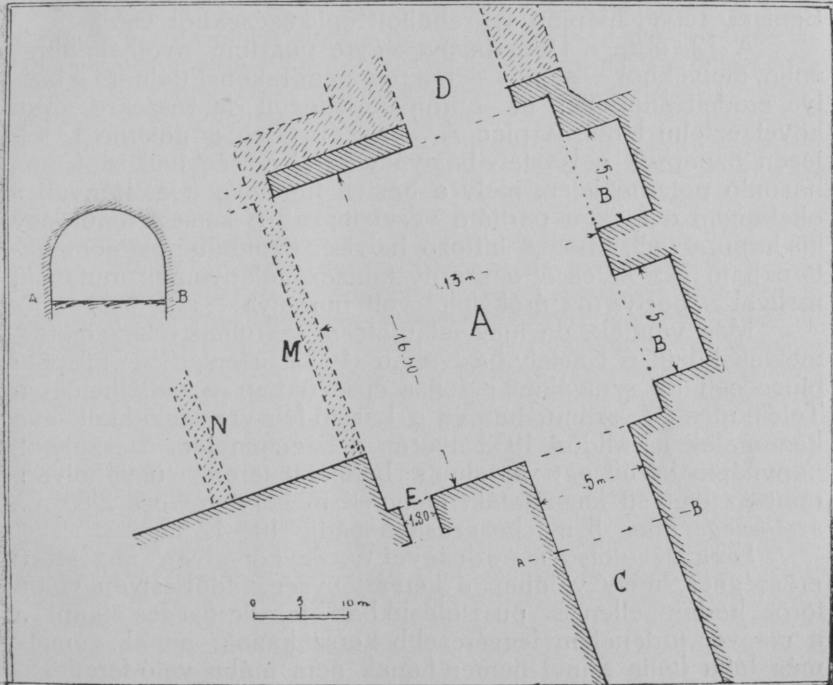
11. ábra. A Kastély-bástya déli oldalának alaprajza.

váltak újra, sőt 1805-ben Maillard tábornok javaslatot is szerkesztett a vár helyreállítására, de tervei nem valósulhattak meg.⁹⁶ Az elhagyatott vár falai még egyszer hallották az ágyúk dörgését 1809-ben, mikor is a franciák nyolc napi ostrom után, június 24-én birtokukba vették: ekkor pár órát Napoleon is töltött a városban. Az október 14-én létrejött bécsi béke következtében a franciák kivonultak Győrből, előbb azonban a várat robbantásokkal örökre hasznavehetetlenné tették. A bécsi kormány foglalkozott ugyan a vár helyreállításának gondolatá-

⁹⁵ Pfannl: u. ott, 13—15. ll.

⁹⁶ Gyalókey Jenő: Maillard tábornok jelentése Győr váráról, 1805. nov. 9. („Hadtörténelmi Közlemények“ 1926. 520 és k. ll.)

val, s erre nézve báró Vaux tábornok és Maurice mérnökkari őrnagy tervezeteket is dolgoztak ki, de ezek sem kerültek megvalósításra. Viszont a rohamosan fejlődő város áldozatul követte falait. Már 1811-ben felbecsülték és parcellázták területét, minek következtében saját lakosai emeltek kezét a várra, mely a történelem zivatarai közt megoltalmazta őket. Így történt, hogy 1819-től 1862-ig úgyszólván az egész várat lerombolták, az árkokat betemették és a külső védőműveket széthányták. Ezeket 1892-ben követte az enyészetben a Fehérvári-kapu, a rajta levő tűztoronnyal, melyet 1792-ben emelt volt Toller építész. Sőt Győr helyszínének arculata is megváltozott: 1907-ben ugyanis

12. ábra. A Duna-bástya meglevő alapfalai

betömtek a Rába és a Rábca közt létezett Duna-ágot, minek következtében az egykori Sziget elvesztette jellegét.

Ma már csak a Kastély-bástya, a Sforza-félbástya homloka, a Duna-bástya egyik piaca, s néhány kazamáta, továbbá a Rába medrében egy külső védőműnek alacsony vizállásnál látható alapfalai figyelmeztetnek arra a szerepre, melyet Győr egykor betöltött Nyugat védelmében.

A 10. ábrán a Kastély-bástya nyugati válla látható a homlokkal és a szárnyal; tőle jobbra sűrű növényzet borítja a

Sforza-félbástya homlokát, melyet az ábrán két párhuzamos fehér vonal jelez; az *A* és *B* tornyok még a középkori eredetű püspöki palota, illetőleg székesegyház tornyai. A 11. ábra⁹⁷ *A* alatt a meglevő Kastély-bástya alaprajzát ábrázolja, melynek kihúzott vonalakkal jelzett része nagyobb léptekben is ábrázolva van; ez utóbbin az *I* a szögletes bástyafület jelzi, a *II* a visszatüremelő szárnyat, melybe az árok nyult be, *III* az árok feletti piacot, hova az ágyukat rakták, a *VI* gát oldalazására, *IV* a falba vágott boltozatos fülkétet, melyek lövészeres raktárul szolgáltak, *V* pedig a bástyából a piacra föld alatt vezető poternát. Ezek a maradványok hihetőleg a Francesco Benigno tervei alapján végrehajtott építkezésekből valók.

A 12. ábra a Duna-bástya egyre pusztuló nyomait ábrázolja, melyekből — sajnos — ma már nem rekonstruálható a bástya eredeti állapota; az ábrán kipontozott fal-részekre csak következtetni lehet. A piac *A*, a fülkék *B* és a poterna *C* teljesen azonosok a Kastély-bástyáéval; *D* kétségtelenül a *C*-hez hasonló poternát jelez, mely a bástya homloka felé irányult s alighanem a folyam partjára vezetett; az *E* kétségtelenül egy kis kapura vall, a hozzá tartozó helyiség azonban meg nem határozható; az *M* és *N* a szárny falazásának nyomait mutatják, mellyel a bástya az árok felől volt burkolva.

Meg vannak, de még felkutatásra szorulnak a kazamaták, melyek közül a Kastély-bástyában levők jelenleg a püspöki pince céljaira szolgálnak; teljes épségükben szemlélhetők a Teleki-utca 37. számú ház és a László-féle vendéglő alatt levő kazamaták is. Midőn 1932 nyarán a Széchenyi-tér beszakadt, napvilágra került egy hatalmas boltozott terem, ugyanolyan, mint az említett kazamaták, melynek magassága cca 2'50 m., szélessége átlag 5 m., hosszúsága pedig 10—12 m.

Ezek az utolsó maradványai az egykor olyan nagyszerű erősségnek, mely valóban a kereszténység védőbástyája volt a török hadak ellen s pusztulásukban is dicsőséges tanui a magyar történelem legvéresebb korszakának, annak, amely még látta Itália annyi nemes fiának nem hiába való fáradozását és vérontását.

Róma.

Leone Andrea Maggiorotti
olasz kir. tábornagy

és

Dr. Florio Banfi

⁹⁷ Ez, valamint a következő ábra is, Pfannl Jenő ny. alezredes úrnak a helyszínén felvett rajzai alapján készült, melyekért ezúttal is köszönetet mondunk.

Függelék.

I. Antonio Lupicini jelentése Győr elestéről. — Eredetije a firenzei Archivio di Stato-ban. (*Carteggio di Ferdinando I*, fil. 192, f. 144.)

Serenissimo Signore,

non ho manchato di servire al Sig. D. Antonio,¹ e a questa guerra d'Ungheria, si come obbligo mio, ma da quel che ho visto non ho potuto giovar niente e questo creda sia avvenuto che il Signore vuol gastigare questi popoli, e quali sono sua ribelli, esercitando la ingratitude come happare nelle insulte che hanno et del continuo fanno con la natione italiana² (che con tanto amore et carita è venuta per difenderli delle mani de lor nemici), che per altra via harebbe fatto accettare i partiti che sono stati proposti per difesa della Città di Giavarino, sito molto vantaggioso et fortificato con 7 Baluardi fianchati alla moderna, ateso che doppo che io viddi le fazzione che fur fatte in due sortite per offendere i nemici, si pote conoscere con molto fondamento qual fussi el valor delle forze turchesche, et la trascuratagine de l'esercito Imperiale, a questo effetto (quantunque minimo) non manchai di proporre con hoccasiona che era discordanza da aborrire il nemicho si come si faceva, et che si doveva ficher bon numero di pali presso 4 quattro braccia alla ripa, e ne tre luoghi, per dove si vedeva certo che nemici volevano sbarcare, che a questo modo i nimici non harebbono acostate le barche alla ripa, et per piu sicurta farvi tre forti, fossati e fianchati, alla moderna, e di tanta capacità che del continuo vi potessino alogiare bon numero di fanteria et cavaleria, che per tal via vieteremo lo sbarcho a nemici, et si manfera vivo il soccorso della piazza die Giaverino conforme al nostro desiderio, le qual proposte se ben fur intese con sodisfazione del sig. Don Antonio, et del Signor Sivio³ (!), et altri ben informati de bisogni di quella difesa, con tutto cio furono aborrite dal Perlino che era contrario alla mia azione, il quale con sua carle hotenne che si facessi alcune mal composte trincee, le quali al primo sbarcho de nemici furono abandonate da nostri, et del Artiglieria che vi trovar dentro i nemici se ne servirono contro di noi et per questa via se acquistado lisola et perso la fortificatione; holtre a di questo 12 giorni hanti allo sbarcho i nemici si preparavano alla mina di un Baluardo, et dallo

¹ Don Antonio Medici I. Ferdinánd toscanai nagyherceg (akihez e levél íródott) testvérének, néhai Ferenc nagyhercegnek a híres Bianca Cappello-tól született gyermeke (1576—1621). Életrajzát lásd Pompeo Litta: *Le famiglie celebri italiane* II. köt.-ben a „Medici di Firenze“ XIII. tábláján, hol szó van győri expedíciójáról is. Augusztus 19-én 200 lovassal érkezett a császári táborba, hol a török ellen végzett hadi tetteiről részletesen beszámolt Fabarino v. ö. *Campana és Doglioni verzióinak id. helyeii.*

² Itt a németek és olaszok közt az ótömöt alatt dúló összetűzésekről van szó, melyeket Fabarino részletesen elbeszél; v. ö. *Campana*: id. mű, p. 642 és *Doglioni*, *Compendio universale*, p. 768.

³ *Silvio Piccolomini* kapitányról van szó, aki 1594-ben kisebb pápai segélycsapattal jött Magyarországba; itteni szereplését megírta titkára, *Filippo Pigafetta* vicenzai származású katonai mérnök, részletesen szólva a győri eseményekről is; írásait szemelvényesen kiadta *Giacomo Bascapè*: *Italiani in Oriente* „Le vie del l'Oriente“ VII (1930) évf. pp. 29—35.

stesso Perlino lando a incontrare per traverso con una tana che poi non fecie effetto alcuno, della qual cosa essendomi adimandato quello che mene pareva, risposi che erra fattura certa farvi a rincontro un pozzo, che cosi viddi fare dal sig. Giordano nella difesa di Montalcino che partori buono effetto et che metteva conto accomodar li stradoni et piazze delarmare, et daltri afari della fortifichazione e ridurli in termini che si possino superare, mi fu risposto da chi teneva carico di quella difesa, che nimici pensavano piu al fuggire che a hotendere il sito, cosi se precipitato con quel danno et vergogna che vediamo dalleffetto.

Et di presente si ragiona di fortificar Vienna, piazza in dolorosa difesa ecc . . . Non ho scritto prima che hora a V. A. Ser. perche ero certo haveva del continovo aviso di quanto hoccoveva, ma desiderando veder quanto noscritto si degni veder 3 lettere che ho scritto al Cav. Spina e una al Sig. Cipione Ammirato⁴ per le quale sentra lesito di questa guerra, et in particolare le azioni del Sig. Don Antonio le quali son degne di restar vive innetero, con questo fine humil^e le bacio le vesta et pregho il Signore per hogni sua felicità.

Di Vienna li 7 di ottobre 1594.

2. Federico Ghislieri jelentése Győr visszafoglalásáról. — Az eredeti egyetlen példánya a firenzei Biblioteca Nazionale-ban. (*Relatione della presa di Chiaverino*. Fiorenza 1598.)

V. Mà deve sapere che il 27 marzo il sig. Palfi ed io con la fanteria francese e vallona, 700 cavalli valloni e col maggior numero di ungheri e 2 compagnie di tedeschi, partimmo da Comaro passando l'acqua marcia l'istesso giorno due leghe⁵ presso a Chiaverino in un lugo chiamato Ghiera⁶ e quivi fermai fino a due hore avanti notte del di 28 donde partii e mi avvicinai alla fortezza nell' istesso posto che fu la Mà V. l'anno passato coll' esercito, e quivi divisi le forze, mi approssimai alla terra con la suddetta fanteria col Palfi, Strasoldo, Donlopes, Mons. di Leibelino⁷ e 200 cavalli valloni due ore avanti mezzanotte e con far dar trattenimento alla guardia della porta di Albareale di cinque Ungheri che si dice sono turchi, mi accostai al ponte con le suddette forze e gettato un ponte fu attaccato il petardo alla porta, il quale non prese fuoco, ma il secondo fece l'effetto e gettata che fu la prima porta, si attacco il terzo alla seconda, che simil fece buon effetto, e i Turchi per esser di notte buia non crederno altrimenti che causa di tal rumore fussero i parlamenti stante che loro dettero certi contrassegni del soccorso che in breve doveva

⁴ E jeles történetíró munkája (Istorie fiorentine) 1574-ig terjed, s így az említett levelek feldolgozása, sajnos, elmaradt.

⁵ A „lega“ mértéke vidékenként változó: *Francesco Da Buti*, Comento sopra la Divina Commedia, Pisa 1858, II. 359. szerint Dante 4 km-ben számítja; viszont a Crusca-féle nagy szótár szerint 1 francia léga mintegy 3 olasz mérföld.

⁶ A helybeli közvélemény szerint Csanakról lenne szó(?)

⁷ Helyesen: Mons. di San Bello; v. ö. *Doglioni*, Compendio universale, p. 834.

venire e di uno sposalitio principale che fra loro havevano da fare, non fecero motivo alcuno al primo strepito nè meno per la scarsità del tempo poterno vietare l'effetto del secondo petardo, poichè in camicia e senz' arme uscirono dalle case loro per vedere ciò che fusse il rumore, in questo mentre hebbi commodità die spingere le forze concesse alla Mà V. sul piano del bastione e presi di modo li passi che il nimico non poté congiungergli insieme e formar sguadroni, cominciamo al baluardo nominato Jacomez⁸ a menar le mane e di modo soprabondo la forza de nemici che furono forzati li nostri a ritirarsi sino alla porta, quivi di nuovo rinforzando dal nostro canto l'inimici si rincularono fino al detto posto, nel quale veggendosi a mal partito, sendovi la munitione, vi attaccarono fuoco e furono sbalzati in aria de nostri come de loro; in questo mentre nelli altri posti se ne andava, prendendo campo, uccidendo senza compassione come seguì del bassà e agà de Giannizzeri, quelli turchi che poterono si ritirarono nel castello al numero di 300 per difendersi, ma pocho durano, poichè cominciamo con la loro artiglieria a darli attorno e con ciò si resero prigionì come restò la moglie e figliolo del Bassà.

Havemo trovato 130 pezzi di artiglieria sopra le ruote, quel che piu oltre si scoprirà a V. Mà ne sarà ragguagliata, la quale supplico voglia restare sua vita di ordinare qui buona quantità di maestranze, vettovaglie e resolutione, perchè piu oltre li sarà da sapere: de Turchi ne son morti da 1300, de nostri 200 e 700 feriti doppo questi avvisi se inteso ancora l'abbandonamento di S. Martino al Colle con pochi de nostri, e in Chiaverino furono presi 350; ancora havemo acquistati 300 buoi, 900 cavalli e provisioni per un anno, e anco molte robbe d'importanza, le quali tutte furno messe a sacco. Di piu sono liberati 400 schiavi christiani. E cosi vedendosi i Turchi a mal partito e disperati, attaccarono fuoco a quaranta barili di polvere e furono delli nostri sbalzati in aria 700 si come di loro, a tal che non sarebbe piu di 50 dei nostri morti, e di più si pensava andare a Tatta, ma convenendo la essere buona gente in Chiaverino, e intendosi il Bassà di Buda ingagliardirsi assai intorno Alba Reale, non credo si farà altro, fin li nostri non sieno rinforzati di gente. Per la qual grazia e beneficio sia laudato e ringraziato il Signor Dio per sempre.

Die Vienna a di 4 Aprile 1598.

⁸ A Jakusits-ról nevezett, azaz Monte Santo-bástyáról van szó; v. ö. Mohl: id. mű 57. l.